

ՀԱՄԱՇԵՆՆԱԿԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ Անվճար

Մեր թերթի «Տոհմածառ» բաժնում ներկայացվող նյութերը պատմում են համաշխարհային տարբեր գերդաստանների մասին: Ցավոք, ժամանակակից գրի չառնվելով, շատերը չգիտեն իրենց արմատների մասին: Այսօր անցյալից միայն փշրանքներ և կցկտուր պատմություններ են մնացել, և եթե դրանք էլ թղթին չհանձնվեն ավագ սերնդի հետ անդարձ կկորչեն:

Այս անգամ «Տոհմածառ» բաժնում տպագրում ենք Նշան Ֆերմանյանի (Յանուկյան) գրառած պատմությունները: Նա ծնվել է 1941թ. Արխագիայի Օչամչիրի շրջանի հայկական Աթարա գյուղում: Ծնողների 12-րդ երեխան էր, բայց, ցավոք, շատերը մահացան հասակում մահացել էին: 1958թ. ավարտել է գյուղի Միքայել Նալբանդյանի անվան հայկական դպրոցը, այնուհետև տեղափոխվել Գուդաուսայի շրջանի Պրիմորսկոյե հայաբնակ գյուղ: 1961-63թթ. սովորել է Սարատովի տեխնիկական ուսումնարանում: Վերադառնալով Արխագիա աշխատել է տարբեր վայրերում: 1972թ. ընտանիքով տեղափոխվել է Հայաստան: Երկար տարիներ աշխատել է Երևանի էլեկտրալամպերի գործարանում: Այժմ թոշակառու է, ունի 3 երեխա և 11 թոռ:

Նշանը հայաստանաբնակ համաշխարհային շրջանում ճանաչված անձնավորություն է, քանզի նրանց հավաքներին նա է, որ իր պատրաստած քամանջայով պարեղանակներ է նվագում և խաղիկներ երգում: Նա մի քանի տարի նվագել է նաև Երևանի «Համշեն» ազգագրական պարի ինքնագործ համույթում:

Տպագրելով Նշան Ֆերմանյանի (Յանուկյան) գրառումները, հույս ունենք, որ մյուս համաշխարհային ևս հրատարակելու նպատակով «Չայն համշենակներ» կհանձնեն իրենց գրի առած հուշերը, կամ իրենց մոտ ավագներից մնացած հուշատետրերն ու հին լուսանկարները:

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

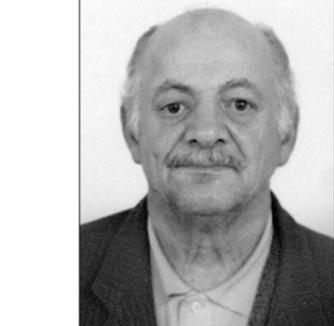
Հորս արկածները

Բեյլազ Դերեում հորս ընտանիքը սկսում է զբաղվել ծխախոտագործությամբ՝ ոմն մենգրել կավածատիրոջից հողամաս են վարձակալում: Հողամասը գտնվում էր բնակավայրից հեռու, անտառի մեջ, իսկ այդ ժամանակներում ավազակները վիստում էին ամենուր, դրա համար անհրաժեշտ էր զենք ունենալ՝ ինքնապաշտպանության համար: Հայրս ունեցել է մի նագան տիպի ատրճանակ, այն էլ հագվադեպ է հետը ման ածել:

Այն դեպքերը, որոնց մասին ուզում են գրել, տեղի են ունեցել 1918-1921 թթ.: Կառավարության գլուխ էր կանգնած ժողովարանի

գնում Գուդաուսայի այգում զբոսնելու, մեկ-մեկ էլ ժանդարների պետի կողքով է անցնում, որին մի քանի անգամ ցանկացել է վերացնել, սակայն խորհուրդ չեն տվել, քանի որ դա կվնասեր իր ընտանիքին: Երբ ժանդարները գնում էին անտառ՝ հորս բռնելու, նա իջնում էր քաղաք, եւ հակառակը:

Մի օր էլ, յոթ հոգուց բաղկացած, մինչեւ ատամները զինված խումբ են ուղարկում հորս բռնելու համար: Այդ լուրը հասնում է հորս իր հավատարիմների միջոցով, եւ նա որոշում է նրանց դիմակայել մենակ՝ այլևս հոգնել էր իր փախեփախ վիճակից, ասում է՝ կամ պիտի մեռնեմ, կամ էլ դրանց հախից գամ: Ժամ-

ՆՇԱՆ ՖԵՐՄԱՆՅԱՆ (ՅԱՆՈՒԿՅԱՆ)

ՏՈՒՍԱԾԱՌ

ՓՐԿՎԱԾ ՀՈՒՇԵՐ

Մեր ընտանիքի Արխագիա տեղափոխվելու մասին

Կարապետ պապս ապրել է Տրապիզոնի մահաճգի Սամսոնի գավառի Ֆաթսայի գավառակում: Նրա ընտանիքը բաղկացած է եղել վեց երեխայից՝ հինգ տղայից (Մարտիրոս, Գաբրիել, Արթին, Մարգար, Գրիգոր) եւ մեկ աղջկանից (Օրդիդա): 1905թ. մեծ հորեղբայրս՝ Մարտիրոսը, Բաթումից նավ է վարձում եւ իրենց գյուղի ամբողջ բնակչությանը՝ 180 շունչ, երկու անգամից, 90-90 հոգի, տեղափոխում է Արխագիայի ափերը: Մարտիրոս հորեղբայրս 12 տարի դաջաղ է եղել Թուրքիայում, նա լավ գիտեր Թուրքիայի անցուղարձի մասին եւ դրա համար շտապում է փրկել գոնե իրենց գյուղացիներին:

Հայրս Գրիգորը, այն ժամանակ եղել է 18 տարեկան: Նա պատմում էր, որ դեռ լուսը չբացված ամբողջ գյուղի ժողովուրդը, ինչ կարող էին ձեռքով տանել իրենց հետ իրենց ունեցվածքից, վերցնում եւ գնում են դեպի նավ: Թուրք բնակչության համար դա մեծ ուրախություն էր, քանի որ հայերը թողել էին իրենց ամբողջ ունեցվածքը:

Հայրս պատմում էր, որ ունեին մի ջահել սպիտակ ձի, ինչ կարող էին բարձել էին ձիու վրա, ինքն էլ նստել էր վրան եւ հասել մինչեւ ծովափ, նավը ափից հեռու էր կանգնած, քանի որ նավամատույց չկար, մարդիկ իրենց ունեցվածքը զվից վեր բռնած,

ջրի միջով հասցնում էին նավին (կատեր) եւ սանդուղքով բարձրանում նավ:

Հայրս ասում էր. «Երբ նավ բարձրացա, արդեն լուսացել էր. հայացքս ընկավ ափամերձ տարածության վրա, եւ ի՞նչ տեսնեմ մի թուրք լակոտ նստել է իմ ձիւն ու սլանում է ափից հեռու... ոնց որ սիրտս պրկեց տարավ իր հետ»: Ու մինչ մահ այդ տեսարանը հիշում էր, ու ամեն անգամ հիշելիս՝ արտասվում:

Նավարկելու ժամանակ եղանակը վատանում է եւ ուժեղ մառախուղ սկսվում: Ստիպված նավը երկար ժամանակ կանգնում է, եւ այդ ընթացքում ջրի պաշարը պակասում է, սկսում են ջուրը խնայողաբար ծախսել՝ առաջին հերթին տալիս են փոքր երեխաներին, սակայն մեծերն էլ չէին դիմանում:

Այսպես, դժվարությամբ հասնում են Արխագիայի ափերը ու բնակություն հաստատում ով որտեղ կարող էր:

Մերոնք բնակություն են հաստատում Գուդաուսայի շրջանի Մծարա (Մեծարա) գյուղում, որտեղ բնակվում էին դեռես 1880-ական թվականներին գաղթած համաշխարհային կառուցում են փայտաշեն եկեղեցի, դպրոց: Մի քանի տարի մնալուց հետո, հայրս տեղափոխվում է Գուդաուսայի մոտ գտնվող Բեյլազ Դերե (Բելայա ռեչկա) կոչվող գյուղը: Գաբրիել հորեղբայրս բնակություն է հաստատում Մծարային մոտ գտնվող Վերին Անուխավա գյուղում, Արթին հորեղբայրս տեղափոխվում է

Հայրս՝ Գրիգոր Ֆերմանյանը (Յանուկյան), 1916թ.:

մենչեիկյան կառավարությունը: Այդ ժամանակ հայրս ամուսնացած էր, ծխախոտի մշակության գործերը լավ էին գնում: Մի օր աշխատանքից տուն վերադառնալիս տեսնում է, որ տնեցիները շփոթված վիճակում են: Պարզվում է, որ Գուդաուսայի ժամադարմերայից եկել են խուզարկության եւ առգրավել ատրճանակը, եւ նաեւ փնտրել են գնդացի ու այլ զենքեր: Ինչ որ մեկը անանում նամակ է ուղարկել ժամադարմերի, որ իբր հայրս տանը մեծ թվով տարբեր տեսակի զենքեր է պահում նմանակներ, գնդացի եւ այլ զենքեր:

Հայրս, ոչ մեկից խորհուրդ չհարցնելով, որոշում է գնալ պետի մոտ եւ հետ պահանջել իր զենքը, եւ այդպես էլ անում է չնայած նա ուներ մի ազդեցիկ ազգական, որը Արխագիայի ղեկավար շրջաններում մեծ հարգանք էր վայելում

եւ կարող էր լուծել այդ հարցը, սակայն հայրս չէր ուզում ուրիշի վզին բեռ դառնալ: Ժամադարմերայի պետը շատ բռնի ու դաժան մարդ է լինում՝ հորս խնդրանքը կոպիտ կերպով մերժում է եւ հրամայում ձեռքակալել նրան: Սակայն հայրս շատ ճարպիկ էր, եւ մինչ ժամադարմերը կմտենային՝ երկրորդ հարկից թռչում է եւ փախչում: Հորս բռնել չեն կարողանում, սկսում են ամենուր ստուգել՝ ընկերների, բարեկամների տները:

Հայրս փախչում է անտառ եւ սկսում իր դաջաղի կյանքը: Գիշերները իջնում է քաղաք՝ որել ընկերոջ տուն, հագնում կանացի զգեստ եւ ընկերոջ թելը մտած

դարմերը գալիս են, իսկ ճանապարհը շատ նեղ է լինում, հագիվ երկու ձիավոր կողք կողքի կարող էին անցնել: Այդտեղ կար մի բացատ, որտեղ էլ հայրս որոշում է նրանց հետ կռվել, ու մի հաստաբուն ծառի ետեւում թաքնվում է ու սպասում նրանց երեսալու: Որոշ ժամանակ անց նրանք գալիս են իրար հետ խուսելով, ծիծաղելով, ոչ մի վտանգի մասին չկանխածելով, ու երբ հասնում են բացատի մեջտեղը, հայրս նրանց հրամայում է կանգնել ու զենքերը ցած գցել, ու կանչում է՝ Պողո՛ս, Կիրակո՛ս եւ այլ անուններ, իբր ժանդարմերը շրջապատված են, ու մի սխալ շարժում անելու դեպքում կգնդակահարեն: Զինաթափում է ժամադարմերին, իջեցնում ձիերից, պահանջում, որ հանեն հագուստները, մնան սպիտակեղենով ու պառկեն գետնին՝ դեմքով դեպի ներքե: Ստուգում է նրանց համած հագուստը, զենքերը, հավաքում յոթ հատ Մոսին հրացան, յոթ հատ մաուզեր, յոթ խանջալ, ու շատ փամփուշտներ: Զենքերը դարսում է առանձին մի տեղ, փողն ու ժամացույցները թողնում իրենց, ասում է ժամադարմերին, որ հագնվեն, նստեն իրենց ձիերը եւ ուշադիր նայեն իրեն, որ ուրիշի մեղք չառնեն, ասում է. «Կասեք ձեր պետին, որ իմ զենքը տուն ուղարկի, եւ էլ ձեր զենքերը կվերադարձնեն», սա ասում է հենց այնպես, իմանալով, որ իր դրությունն ավելի է վատացնում:

Այդպես էլ լինում է հսկողությունն ավելի է ուժեղանում, արդեն հանգիստ չկար ոչ քաղաքում, ոչ էլ անտառում: Հայրս որոշում է թաքնվել իր քրոջ տանը, որը բնակվում էր Կավակլուղում (Ագարակ):

Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում:

Սկզբը՝ 1-ին էջում:

Օղիդա հորաքույրս ամուսնացել էր Կավակալուզ գյուղում Թերզյան Գարեգինի հետ, և ուներ չորս տղա ու մեկ աղջիկ: (Տղաներից երկուսը զոհվել են Հայրենական մեծ պատերազմում):

Հորս Կավակալուզում ձերբակալում են (հորաքրոջս տունը եղել է հսկողության տակ): Բանտարկում են նրան գյուղի մի շինության սենյակներից մեկում, որը կառուցված էր սյուների վրա, հատակը կաղնու փայտի հաստ տախտակներից էր: Հայրս մի գիշերվա մեջ, կայծքարով ու արեթով մեխերի գլուխները տաքացնելով թուլացնում է դրանք և, տախտակը պոկելով, փախչում: Պարզվում է, որ հաջորդ օրը նրան պիտի գնդակահարեին առանց դատավարության՝ ժամանակներն էին այդպիսին:

Փախչելիս, հայրս հասնում է Բելայա գետին և պարզում, որ գետի կամուրջը երկու կողմից հսկվում է զինված պահակների կողմից: Տեսնելով, որ գետը ազատ անցնելու հնար չկա՝ դիմում է խորամանկության: Գնալով մոտակա անտառը, վայրի կաղնու (պնդուկի) թփերից մի խուրձ ճյուղ է կտրում, դնում ուսին և համարձակ գնում դեպի հսկիչը: Հսկիչին խոսելու հերթ չտալով, վրա է տալիս, թե իբր ինքը այսինչ աղայի չորանն է, աղայի ծիծերը կորել են, արդյոք նա չի՞ տեսել մեկի ճակատին սպիտակ խալ կար, մյուսի՝ ոտին, և այլն: Պահակը խայծը կուլ է տալիս ու ասում են չեն տեսել, սակայն անցիր կամրջի մյուս կողմը, միգուցե մյուս պահակը տեսած լինի: Այսպես հայրս անցնում է կամուրջը և փրկվում:

Որոշ ժամանակ քաքքվելուց հետո՝ ընդհանուր հաշվով երեք տարի հայրս դաշտի կարգավիճակում մնում է անտառներում: Վերջապես հայրս՝ մորս հետ միասին, գաղտնի ճանապարհով Աբխազիայից անցնում է Ռուսաստան՝ Մայկոպ: Որոշ ժամանակ այնտեղ ապրելուց հետո, մի քիչ ունեցվածք են հայթիայթում, մայրս էլ հետը որոշ քանակի ոսկեղեն է ունենում, մի սենյակ են վարձում և սկսվում է համեմատաբար խաղաղ կյանքը: Սակայն դա էլ երկար չի տևում՝ Մայկոպում խռովություններ են սկսվում անարխիստների և կազակների մասնակցությամբ, քաղաքում հրդեհներ են բռնկվում, վառվող շենքերից մեկն էլ լինում է այն տունը, որտեղ ապրում էին ծնողներս: Հրդեհի ժամանակ նրանք տանը չեն լինում, ամեն ինչ մոխիր է դառնում՝ մնում են իրենց հագած շորերով: Որոշում են վերադառնալ Աբխազիա: Հայրս ազգամուսնը փոխում է: Նրա իսկական ազգանունը Յանուկյան էր: Հայրս որոշում է դառնալ Ֆերմանյան, այս ազգանունը նույնպես Յանուկյաններից էր առաջացել: Մի փոքր դրա ծագման մասին:

Ժամանակին՝ ստույգ չեն կարող ասել, թե երբ, Թուրքիայում Յանուկյանների մեջ կար մի ուժեղ փախչելու Յանուկյան Դավիթը: Մի անգամ մի ֆրանսիացի ըմբիշ ժամանում է Թուրքիա՝ ըմբշամարտ անցկացնելու: Իր դեմ դուրս եկած բոլոր թուրք ըմբիշներին հաղթում է, թուրքերը խայտառակ են լինում: Կազակների պիչներին ինչ որ մեկն ասում է, որ Ֆաթսայում մի ուժեղ մարդ կա՝ Յանուկյան ազգանունով, բերենք, կարող է նա սրա հախից գա: Այդպես էլ անում են, և Դավիթը այդ ֆրանսիացուն գետնով է տալիս ու հաղթում: Դրա առթիվ Թուրքիայի կառավարությունը նրան փաստաթուղթ է տալիս, որը կոչվում է «Ֆերման», որով նա ազատ ելունուտ էր անում ամեն տեղ: Երբ Դավիթը հաղթանակով վերադառնում է Ֆաթսա, ժողովուրդը նրան «Ֆերմանի» է անվանում (Ֆերման ունեցող), ու նրա սերունդը դառնում է Ֆերմանլիի սերունդ, այսինքն Ֆերմանյան:

Այսպիսով, ծնողներս հասնում են Աբ-

խազիայի Օչամչիրի շրջանի Հայկական Աթարս գյուղը: Այս գյուղից 1.5-2 կմ հեռավորության վրա, անտառի մեջ, Կողորի գետի մոտ գտնվող մի փոքրիկ գյուղակում, որի անունն է Կրկուզ (ցավոք չեն կարող թարգմանել անվան նշանակությունը), որտեղ ապրում էին բացառապես Թուրքիայից գաղթած համաձայնաբեր, գյուղի ծայրամասում գյուղացիների օգնությամբ, հայրս կառուցում է մի խրճիթ, որի պատերը հյուսված էին ճյուղերից և սվաղված ցեխով: Հարեւաններից որը մի խսիր, որը մի վերմակ, թաս, ափսե, որն էլ լրբու թթու և թթվաջուր, որը մի քիչ հաց են տալիս: Առաջին գիշերը, որը պիտի անցկացնեին իրենց սեփական խրճիթում, երեկոյան կողմ մի ձիավոր ճամփորդ է հայտնվում և հարցնում, թե որտեղ կարելի է գիշերել: Հայրս մեծ ուրախությամբ անձանդին հրավիրում է ներս, ուրախու-

քով մի անանից ուտում: Պատրաստվում են բնել, խսիրը փռում են գետնին և բնում: Առավոտյան զարթնում են՝ տեսնում հյուրը չկա, գիշերը փախել է: Հայրս դաշաղ եղած ժամանակ մեկ մեկ օգնել է Աբխազիայի հեղափոխականներին՝ Եֆրեմ Էշբային, Նեստոր Լակոբային, Աթարբեկովին: Նրանք այդ ժամանակ ընդհատակում էին: Երբ Աբխազիայում հաղթում է հեղափոխությունը և հաստատվում են խորհրդային կարգեր՝ հայրս ազատ շունչ է քաշում: Գալիս է կոլտնտեսություններ ստեղծելու ժամանակը: Հայրս լավ ծխախոտագործ էր և գյուղում զարգացնում է այդ ճյուղը, հասնելով լավ արդյունքի: Այդ ժամանակ մի խումբ գյուղացիներ, նախանձելով, և պարզելով, որ հայրս ազգանունը փոխել է (քանի որ կարգերը փոխվել էին՝ հայրս դա չէր քաքքնում), դիմում են ուղարկում Օչամչի-

քով, ապրում է իր հալալ քրտինքով և այլն: Ամեն ինչ պարզվում է, հորս արդարացնում են և բաց թողնում: Շրջակետորոնի ղեկավարը, իմանալով, որ հայրս ծխախոտի լավ մասնագետ է, առաջարկում է աշխատել որպես կոլտնտեսության նախագահ: Հայրս հրաժարվում է, ասելով, որ ինքն անգրագետ է, սակայն ղեկավարն ասում է, որ իրենց պետք է ոչ թե գրագետ, այլ գործից հասկացող մարդ: Ի վերջո հորս համոզում են, մանդատը տալիս ձեռքը որպես կոլտնտեսության նախագահ և ճանապարհում գյուղ:

Երբ հայրս գյուղ է մտնում, բոլորը զարմանում են, թե ոնց եղավ՝ մենք ուղարկեցինք, որ ետ չվերադառնա, իսկ այս մարդը եկավ մեր գլխին նախագահ:

Հայրս մեկ տարի նախագահելու ընթացքում մի երիտասարդի է պատրաստում, որը քիչ թե շատ ուսում ուներ, ու կոլտնտեսությունը հանձնում է նրան: Այսպիսով, մոր սկսվում է նրա խաղաղ կյանքը: 1956թ. Հայկական Աթարայից տեղափոխվում են Գուդաուբայի շրջանի Պրիմորսկոյե գյուղը, որտեղ էլ 1967թ. օգոստոսի 3-ին 80 տարեկան հասակում հայրս վախճանվում է:

Մի փոքրիկ պատմություն Մարտիրոս (Մայրեն) հորեղբորս մասին

Ֆաթսայում մեր գյուղը գտնվում էր մահմեդականություն ընդունած վրացի բեգին պատկանող տարածքում: Բեգին կոչում էին խուլուս աղա, նա շատ հարուստ մարդ էր: Նրա տարածքի հարեւանությամբ ապրում էր մի թուրք բեգ, որն ուներ մի հրաշալի սպիտակ ձի, որի համբավը տարածվել էր ամբողջ նահանգում: Խուլուս աղան խնդրում է թուրքին վաճառել իր ձին և խոստանում, բացի գնից, մի ուրիշ լավ ձի տալ՝ միայն թե այդ ձին իրենը լինի: Սակայն թուրքը հրաժարվում է առաջարկից, ասելով, որ իրեն ոչ փող է պետք, ոչ էլ ուրիշ ձի: Խուլուս աղան ասում է. «Եթե չվաճառես ձին, ապա կողոպտանամ»: Հարեւան թուրքն էլ պատասխանում է. «Եթե կարող ես՝ գողացիր, քեզ հալալ լինի, ոչ մի դուրուշ էլ չեն ուզի»: Նա հույսը դրել էր իր շան վրա, որը առեւելի չափերի էր: Գիշերները նրան բաց էր թողնում, և այդ պատճառով մարդիկ գիշերվա ժամերին մոտ մեկ կիլոմետր շառավղով չէին համարձակվում մոտենալ նրա տանը:

Այդ խոսակցությունից հետո խուլուս աղան որոշում է ինչ գնով էլ լինի՝ գողանալ այդ ձին: Այս ու այն կողմ ընկնելուց հետո, նրան խորհուրդ են տալիս դիմել Մայրեն հորեղբորս, ասելով, որ նա շատ ճարպիկ և խորամանկ մարդ է, կարող է գործը գլուխ բերել: Եւ իսկապես՝ Մայրենը կարճահասակ, բայց շատ ճարպիկ, խորամանկ և ուժեղ մարդ էր: Հետագայում նա ինչ-ինչ պատճառներով դառնում է դաշաղ, 12 տարի մնում անտառներում, 12 հոգուց բաղկացած խումբ կազմում է: Շրջապատում թուրքերը դողում էին նրանից, հարկահավաքները նրա բարեկամների, հարազատների տների կողքով էին անցնում: Հորեղբայրս ասում էր, որ ինքը Սուլթան Համիդին 12 տարի տուրք չի տվել: Երբ նա իրենց գյուղացիներին փախցրեց Աբխազիայի ափերը, իր երկու տղաներին չհասցրեց իր հետ տանել, սակայն ապահովության համար նախքան գաղթելը իր տղաներին պահ էր տվել մի հավատարիմ թուրք ընտանիքի: Տղաներից մեկի անունն էր Բաղդասար, մյուսինը՝ Ռաֆայել:

Մի քանի տարի հետո, խախտելով Թուրքիայի սահմանը, իր տղաներին բարեհաջող անցկացնում է Աբխազիա՝ երեխաներն այդ ընթացքում հայերենն արդեն մոռացել էին: Այսքանն այս մասին:

Խուլուս աղան Մայրենին հրավիրում է իր տուն և խորհրդակցում հետը արդյոք նա կարող է այդ գործը գլուխ բերել: Մայրենը նրանից խնդրում է մեկ օր ժամանակ՝ հետազոտության համար, գնում մանրամասնորեն զննում է տեղանքը, հետ գալիս աղայի մոտ ու ասում, որ իրեն պետք է մոզու մեկ բուղ և մի մեծ կողով (զալաթ), երկար պարան ու երկու օգնական:

Կանգնած են՝ ձախից աջ, մորս երեք եղբայրները՝ Լեւոն Ներսեսի Ավջյանը, ծնվ. 1909թ., զոհվել է 1941թ. Հայրենական Մեծ պատերազմի ժամանակ, Թաթոս Ավջյանը, ծնվ. 1915թ., Սարգիս Ավջյանը, ծնվ. 1912թ., զոհվել է Հայրենական Մեծ պատերազմի ժամանակ: Նրանց ընկերներից է, անունը չեն հիշում: Նստածները՝ ձախից աջ՝ հայրս, մայրս՝ Ավջյան Զանառ Ներսեսի, ծնվ. 1905թ. (զրկում քույրս է՝ Զարմիկը, ծնվ. 1924թ.): Մորս խորք հայրը՝ Մարգարյան Արթուր (զրկում մորաքույրս է՝ Մարգարյան Եպրաքսյան): Տատո՝ Ավջյան Աննա, ծնվ. 1885թ. (զրկում մորաքույրս է՝ Մարգարյան Նունիկը, ծնվ. 1928թ.):

Ես և հայրս 1940-ական թթ.:

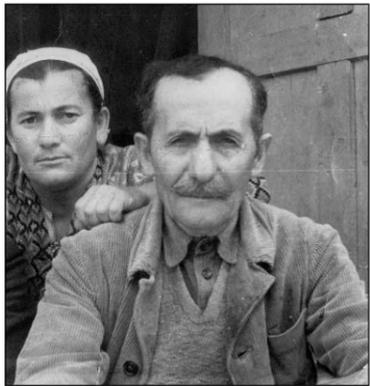
Ձախից՝ նստած է Դեմիրճյանը, կողքը կանգնած է քույրը՝ Իսկուհի Տրապիզոնյանը, նստած է մայրս՝ Զանառը, կանգնած է մեր քվորը՝ Մեսրոպ Տրապիզոնյանը, նստած է հայրս, 1928թ.:

թունից արտասվում է, որ ինքը վերջապես տուն ունի և հյուր է ընդունում, բայց հյուրը, ներս մտնելով, տեսնում է վիճակը և, քաղաքավարությունից ելնելով, որպեսզի չվիրավորի տանտիրոջն, ասում է՝ ես միտքս փոխեցի, և ուզում է շարունակել ճանապարհը: Սակայն հայրս ասում է՝ դու ոչ մի տեղ էլ չես գնա, դու իմ առաջին հյուրն ես ու անպայման պիտի գիշերես իմ տանը: Հայրս սպառնում է նրան, ասելով, որ եթե դուրս գաս տնիցս՝ կսպանեմ քեզ, և մարդը ստիպված մնում է: Հիմա մնում էր հյուրասիրության մտքով՝ ընդամենը մի անգամ թթվի ջուր էր մնացել և մի կտոր եգիպտացորենի հաց: Ամանի մեջ բրդում են հացը, վրան լցնում թթվի ջուրը և երե-

րի շրջկենտրոն, իբր հորս ազգանունը կեղծ է, ով գիտի ինչ հանցագործ է և այլն: Այս դիմումի համաձայն գալիս են շրջկենտրոնից հատուկ ծառայության մարդիկ և հորս ձերբակալում: Մայրս հավաքում է հորս շորերը, մի քիչ ուտելիք դնում տոպրակի մեջ, և համոզված, որ այլևս չի տեսնելու նրան, լաց ու կոծով ճանապարհ դնում: Այն ժամանակ ում տանում էին տնից՝ այլևս չէր վերադառնում: Հորս երեք օր պահում են մեկուսարանում: Հարցաքննության ժամանակ հայրս պատմում է իր գլխից անցածը, ու այն մասին, որ նա օգնել է Աբխազիայի հեղափոխության առաջնորդներին՝ իր կյանքը վտանգի ենթարկելով, որ ինքը ռանչպար մարդ

Հաջորդ գիշեր, վերցնելով այս ամենը, գնում է թուրք աղայի տարածք: Տնից որոշ հեռավորության վրա, մի հաստաբուն ծառի տակ, տեղավորում են կողովը՝ մեջը մոզու բուրդ, պարանը կապում են կողովին ու երեքով բարձրանում ծառը: Մայրենքը սկսում է գայլի պես ոռնալ, ձայնի վրա հաչելով մոտենում է թուրքի շունը, եւ, մսի հոտն առնելով՝ թռնում կողովի մեջ: Անմիջապես կողովը պարանով քաշում են ծառն ի վեր՝ շունը սկսում է վնգստալ, սակայն բարձրությունից վախենալով, մնում է կողովի մեջ: Արագ իջնում են ծառից ու գնում դեպի թուրքի տունը: Ձիու գոմը տնից 10-15 մետրի վրա է լինում, քարով շարած, դուռը երկաթից, ուղիղ նայում է դեպի տունը ու փակված է լինում մի քանի կողպեքով: Հետներն ունենում են որոշ գործիքներ՝ սկսում են քանդել գոմի պատը ետեւի մասից՝ մինչեւ լուսանալը հասցնում են այնքան քանդել, որ ձին կարողանան հանել: Ձին հանում են գոմից, Մայրենքը նստում է ձիու վրա ու քառատրոփ դիմում ուղիղ հուլուս աղայի

Քոյոս՝ Արուսյակը եւ հայրս, 1960-ական թթ., գ. Պրիմորսկոյե:

ապարանքը, որն ահագին հեռավորության վրա էր: Հնարավոր չի լինում ձիու ընթացքը դանդաղեցնել՝ ձին շատ կատաղած է լինում, ու այդպես քառատրոփ ընթանում է մինչեւ գյուղ: Գյուղի հրապարակում մարդիկ շրջապատում են ու հազիվ կանգնեցնում: Մայրենքն իջնում է ձիուց ու զգուշացնում, որ ձին չկանգնեցնեն, որպեսզի չպայթի, քանի որ այդքան ճանապարհն առանց դադարի էր ընթացել: Որոշ ժամանակ քայլեցնում են, հանգստացնում ու փրկում ձիուն:

Հիմա դառնանք թուրքին: Այս մարդը առավոտյան վեր է կենում, տեսնում շունը չկա: Մեկ էլ հեռվից շան կաղկանձ է լսում, գնում է ծայրի վրա, տեսնում, որ շունը ծառի վրա է, արագ հետ է գնում տուն, տեսնում գոմը քանդած, ձին էլ չկա, ամեն ինչ հասկանում է ու մի խուճը կազմած գնում հուլուս աղայի տուն: Խուլուս աղան էլ իր հերթին մեծ շուքով ընդունում է թուրքի պատվիրակությանը, ճիս սեղան է պատրաստում, կերուխում են անում, թուրք աղան էլ ասում է. «Ես իմ խոսքի տերն եմ, միայն խնդրում եմ՝ ինձ ցույց տաք ձիս գողացողին»: Խուլուս աղան հրավիրում է Մայրենքին իր տուն, նստացնում սեղանի պատվավոր տեղերից մեկը եւ ասում՝ ահա քո ձին գողացողը: Թուրքը նայում է Մայրենքին ու զարմացած ասում. «Այս փոքրիկ մարմնի մեջ ո՞րտեղից այդքան խորամանկություն», համբուրում է նրա ճակատն ու մի քսակ ոսկի նվիրում իր հնարքի համար: Նույն անում է եւ Խուլուս աղան: Այդ օրվանից Մայրենքի անվանն ավելանում է Մուկ մականունը, այսօրվա Մուկ Մայրենք, հետագայում նրա թոռներին էլ ասում էին՝ Մուկ Մայրենքի թոռներ:

ՈՌԻԲԵՆ ՍԱՀԱԿՅԱՆ, պատմական գիտ. թեկնածու

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՓՐԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1916-1917թթ.) (Փաստաթղթեր)

Սկիզբը 2010թ. NN 5-6, 7-8, 9-10-ում

N 7
 ՊՐԻՄՈՐՍԿԱՅԱՆ ՋՈՒԿՍԻ ԴՐԱՄԱՆՍԱՐ ԳԵՆԵՐԱԼ Վ. Պ. ԼՅԱԽՈՎԻ ԴՐԱՄԱՆԸ ՏՐԱՊԻԶՈՆՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ԳՈՐԾՈՒՆԻԹՅՈՒՆՆ ԱՐՏՈՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Начальник
 Приморского отряда
 N 349

Копия

19 апреля 1916 г.
 г. Трапезонд

Армянскому комитету г. Трапезонда

I. Комитету поручаю управление недвижимыми армянскими имуществами с правом распоряжаться ими по своему усмотрению, т. е. отдавать их в найм и получать арендные деньги, на которые содержать свою охрану как движимых, так и недвижимых имуществ.

II. По вопросу о назначении нижних чинов к отправляющимся в окрестности города лицам для приема сирот беженцев и сопровождения их в город обращаться каждый раз с ходатайством к коменданту города.

III. Все армянские магазины городской Управы передать Армянскому обществу, после того, как будут определены и уплачены лежащие на них долги.

Подпись: генерал-майор Ляхов [Владимир Платонович]
 Скрепил: начальник штаба, капитан Воронцов
 ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 7, ք. 11: Պատճեն: Չեռագիր:

N 8
 ԲԱԹՈՒՄԻ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՅԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՆԱՄԱԿԸ ՈՐԲԵՐԻ ՀԱՍԱՐ ԳԵՎԱԾ ՊԱՐԵՆԻ ԵՎ ՆՐԱՍՑ ԲԱԹՈՒՄ ՈՒՂԱՐԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

22 ապրիլի 1916թ.
 Բաթում

Սիրելի ընկերներ

Իր ժամանակին ստացա N 7 Ձեր նամակը և 106 որբերու ցուցակը, Ձեր նամակով պահանջած մթերքները նոյն օրը գնուած և պարտաւորուած է, սկսեալ ալիւրից, շաքարից և այլն, բայց ինչպէս Ձեզ ալ յայտնի պիտի լինի, վերջերս քաղաքս մեծ կարիք ունէր մթերքներու, մանաւանդ ալիւրի, այս պատճառաւ հարկ եղա նախ բռնօրովսի Քօմիսիայից [պարենի համընթացողովից] խնդրել իրաւունք, որպէս զի կարենամք այդ ապրանքները դուրս հանել, իսկ վերջը խնդրել, որպէս զի կարենանք նաւուն վրայ բառնալ, կը յուսանք, որ այսօր ամէն բան պատրաստ ըլլալով պիտի կարողանանք բառնալ: Ձեզ լաւ յայտնի է, թէ այդ տեսակ գործերը ինչպէս կրիայի քայլերով առաջ կ'երթայ: Հայր Մելեանը մի քանի անգամներ Ուրբալան [Բաղաքապետարան] գնաց, որպէս զի գործը արագացնելու՝ արդիւնքը գրեթէ ոչինչ եղաւ:

Ձեր մեկնելէն վերջ մենք Բաթումի մէջ դրամ չենք հաւաքած, բայց դրամներ ստացած ենք նոր՝ Սոչիից՝ Հայկական կոմիտէից երկու անգամով 975 ռուբլի, իսկ Նովորոսիսկից Սիիրան [ազգանունն ընթեռնելի չէ]՝ 700 ռուբլի, որով եթէ դրամի պէտք ունէք, կրկին գրեցէք և առաջին առթիւ Ձեզ կուղարկենք:

Մենք հոս աշխատած ենք, որպէս զի մի քանի ամիսներ մնացող մի քոմիթէ կազմել ու ուղարկել հոտ, որպէս զի եթէ դուք գալու լինէք, նոքա շարունակեն Ձեր գործը, յայտնի է շատ փափագելի էր, որ այդ քօմիթէն ըլլար Տրապիզոնցիներեն և բաւական ալ ռուսերեն գիտնային, իսկ եթէ թիչ ըլլան Տրապիզոնցիները, ստիպեալ պէտք ըլլամք խնդրելու Տիֆլիսից, որպէս զի օգնի մեզ, արդէն կը խնդրէինք Ձեզ, որպէս զի մինչև քօմիթէն Տրապիզոն գալուն դուք Ձեր ազգօգուտ զբաղումները շարունակէինք ու Բաթում գալերնիդ առայժմս յետաձգէք:

Պարոն Յարութիւնի բերած ցուցակը նոյնպէս ստացանք, եթէ այդ ցուցակը կազմել վերջը նոր գտնուած էն, խնդրէինք, որ փութով մեզի յայտնէք, զի ժողովուրդը անհամբեր կը սպասէ նոր ցուցակներ կարդալու և նոր անուններ կարդալու:

Մենք կը խնդրէինք, որպէս զի առաջի առիթով մեզ տեղեկացնէիք, թէ մարդիկներու պէտք ունիք, որովհետև փափագողներ բաւական շատ կան, մենք այսպէս կը կարծենք, որ կարելի է խնդրել անոնց համար հրաման, որպէս զի Տրապիզոն մեկնինք:

Բարևներով Ձեզ և մաղթելով յաջողութիւն:

Մնամք յարգանքօք՝ ի դիմաց Տրապիզոնցիների Հայրենակ [ցաւակալ] Միութեան [ազգանունն ընթեռնելի չէ]
 ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 7, ք. 30-31: Բնագիր: Չեռագիր:

N 9
 ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Մ. ԷՍԵՐՅԱՆԻ ՉԵԿՈՒՅԱԳԻՐԸ Մ. ԱՎԱԳ ԶԱՐԱՆԱ ՄԵԼՅԱՆԻՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՐ ԾԱԽՍԱԿԱԾ ԳՈՐԾԱՐԸ ԿՃԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ТРАПЕЗОНДСКИЙ
 АРМЯНСКИЙ КОМИТЕТ
 N 41

3 հունիսի 1916թ.
 [Տրապիզոն]

Արժանապատիւ Տեր Մետրոք Ավագ ք[ա]հ[ա]յն[ա] Մելեան
 Հայոց հոգևոր իշխանութեան և Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերության և Հայկական Կենտրոնական Կոմիտէի Լիագոր Աստ

Մեր պաշտոններուն որոշ ռոճիկներ նշանակուած չ'ըլլաւուն, ներկայիս կը դիմենք Ձեզ ի հաստատութիւն առանձին ներկայացուցած հետևեալ երեք հաշուեցուցակները վճարելու համար:

N 1 պ. Տիգրան Եսայեան, անդամ ուբազլայի [քաղաքապետարանի] կից կազմուած յանձնաժողովի: 1916 ապրիլ 25-էն յունիս 2 պաշտօն-

տօնավարութեան ժամանակի անձնական ծախքեր օրական 1[ռուբլի] 60 էն 52 ռուբլի 80 կ[կոպեկ]:

N 3 պ. Պետրոս Օտապաշեան, վերահսկիչ բանուորներու և զանազան յանձնարարութիւններ կատարող: Մայիս 1-էն յունիս 2 պաշտօնավարութեան ժամանակի անձնական ծախքերը 39 ռուբլի:

Մատուցանելով յարգանքներս նախագահ Հայկական Կոմիտէի՝ Մ. Եմբեան [ստորագրություն]

Մակագրություններ՝ «Ստացայ 3 յունիսի»: «N 18: Ոչինչ չունենալով ընդդէմ, յանձնարարում են Հայկական կոմիտէի պ. Նախագահին բացատրել ըստ իրենց յայտնած պահանջի: Մ[ետրոք] ա[վագ] ք[ահագնա] [ստորագրություն]: 3 յուլիսի 1916 թ., Տրապիզոն»:

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 7, ք. 27: Բնագիր: Չեռագիր:

N 10
 Ա. ԳԱՓԱՍԱԳՅԱՆԻ ԴԻՄՈՒՄԸ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Մ. ԱՎԱԳ ԶԱՐԱՆԱ ՄԵԼՅԱՆԻՆ «ԳԱՓԱՍԱԳՅԱՆ ԸՎԵՐՈՒԹՅԱՆ» ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՏՆՕՐԻՆԻԹՅԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊԱԾ ԿԻՃԵԼԻ ԽՆԴԻՆԵՐԸ ԼՈՒԾԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

10 հունիսի 1916թ.
 Տրապիզոն

Արժանապատիւ Հայր Մելեան
 Նախագահ Հայկական Զօմիթին

Ըստ Ձեր Սրբութեան տուած որոշման, ստանձնած են արդէն մեր գործակատար Միքայէլ Կորկոտեանի գրասենեակի և Ամբարի մէջ գտնուած հակերը, որոնք ինչ ինչ պարագաներ նկատի ունենալով, կը խնդրէի, որ արտօնէիք անմիջապէս դրամի վերածել:

Այժմ տեղս եկած է Արմենակ Հիւսեան և կը ներկայայ իբրև ընկեր նախկին Գափամաճեան ընկերութեան և կընէ կարգ մը պահանջներ, որոնք ըստ իս իրաւացի չեն:

Նախկին Գափամաճեան ընկերությունը կազմուած էր չորս անդամներէ, որոնք էին՝

1. Պետրոս պէյ Գափամաճեան
2. Մարտիրոս Կիլիմեան
3. Սկրտիչ Հիւսեան
4. Իգնատիոս Հիւսեան (որն ուներ երկու եղբայր, մին Արմենակ և միւլուսը՝ Հմայակ, որոնք թոշակաւար պաշտօնեայ էին):

Հայրս սպանուել վերջ, ընկերութիւնը շարունակուեցաւ առանց նոր պայմանագրութեան և Գափամաճեան անուն ֆիրմային Մանչեստրէն և Պոլիսէն նոր ապրանք եկած կամ դրկուած է իմ անձիս հանդէպ ունեցած վստահութեան և միայն ինձ կը ճանաչին իբր պատասխանատու, ինչպէս կը տեսնաք ներքալ նամակէն [նամակը բացակայում է] և ընդիմաբար հաշուէկշռէ: Ես կը ցանկանամ, որ տիրար Մարազանի արժողը հաշիւը նախ ինձ յանձնուի՝ իրէն մեզ դրկած և տեղս գտնուած իւր ապրանքներէն և ապա մնացեալ ապրանագ համար կարգադրութիւն լինի՝ դեռ կան շատ պարտքեր, որոնք ամենքն ալ ինձմէ պիտի պահանջուի:

Սպասելով Ձեր Սրբութեան կտրուկ որոշման, մնամ որդիական խորին յարգանքօք՝
 Մէք Գափամաճեան [ստորագրություն]

Մակագրություններ՝ «Որոշում ես չեմ տուած, այլ ոստիկանապետի նախագահութեամբ կազմուած խառն խորհրդակցութիւնը, որին մասնակցում էին հայ կոմիտէի, քաղաքային վարչութեան և 8 անձեայ կոմիսիայի [հանձնաժողովի] անդամները:

Յանձնում են Տրապիզոնի հայ կոմիտէին:

Մ[ետրոք] ա[վագ] ք[ահագնա] Մելեան [ստորագրություն]»
 ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 11, ք. 21: Բնագիր: Չեռագիր:

N 11
 Ա. ՏԵՐ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ Գ. ՎԱՐԴԵՎԱՆՅԱՆ ՍՈՐՈՒՄԱԹՅԱՆ ՄԱՅՎԱՆ ԿԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՂԱՐԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

16 հունիսի 1916թ.
 Սոչի

Տրապիզոնի Հայկական Կոմիտէին

Շուրջ մի ամիս է, որ Ձեզ ուղարկել էի մի նամակ և խնդրել էի, որ պատասխանէք ըստ կարելոյն շուտ, որովհետև գործը ստիպողական է: Եթէ նամակը չէք ստացել, կրկնում եմ բովանդակութիւնը, իսկ եթէ ստացել էք, խնդրում եմ փութացէք ուղարկել պահանջուած գրութիւնը:

Գործը հետևյալն է: Տեղիցս Գալուստ Կարդևանյան Սորումաթեանը պատերազմից առաջ իւր եղբոր հետ եկել էր Տրապիզոնի իւր հայրենի Սկաֆիա գիւղը: Հայկական սարսափների ժամանակ, ինչպէս լսուած է, նա էլ սպանուեց: Տեղումս յիշեալ Գալուստը ունի կին և երեխաներ, որոնք մնացել են անմխիթար դրութեան մէջ: Բանքայում ունի մի քանի հարիւր ռուբլի, սակայն նրա ընտանիքին չեն տալիս այդ փողը մինչև որ Գալուստի սպանուած կամ մեռած լինելը չհաստատուի քահանայից և տեղական կոմիտէից վաւերացուած փաստաթղթով, ուստի խնդրում եմ Ձեզ մասնաւորապէս, որ տեղեկանալով նրա մահուան մասին ուղարկէք պահանջուած փաստաթուղթը:

Մահուան վաւերացրած թուղթը կուղարկէք Սոչիի տեղական կօմիտէին կամ ինձ:

Վերջացնելով գրութիւնս, մնամ յարգանքօք՝ Անդրեաս Ա. Առաքելեան [ստորագրություն]

Մակագրություն՝ «Պատասխանուած է՝ N 232 և 4 յուլիս 1916 նամակով»:
 ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 7, ք. 33 և շրջ.: Բնագիր: Չեռագիր:

Շարունակությունը՝ 8-րդ էջում:

АРМЯНСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ АПШЕРОНСКОГО РАЙОНА КРАСНОДАРСКОГО КРАЯ ОТМЕТИЛА 20-ЛЕТИЕ

Двадцатилетие образования отметила армянская организация Апшеронского района Краснодарского края. Как сообщает Информационный Центр газеты армян России "Еркрамас", юбилейные торжества прошли в районном Доме культуры в присутствии представителей местной власти, гостей из армянских организаций других регионов Кубани, жителей города и района.

Предлагаем вниманию читателей материал об истории армянской общины Апшеронского района, подготовленный председателем Армянского научного информационно-культурного Центра "Амшен" Ардавастом Тулумджяном.

Обзор истории армянской общины Апшеронского района

Исторически сложилось, что основная часть армянской общины Апшеронского района это амшенские армяне (дженикци, ордуци, трабизонци и химшилы). Амшен-горная область, находящаяся восточнее г. Трабзон (Западная Армения, ныне в пределах Турции).

Начиная со второй половины 19-го века из-за притеснений турецких властей, амшенские армяне стали переселяться на территорию Черноморского побережья Северо-Западного Кавказа. Первым, основанным амшенцами, поселением было в 1863 г. село Армянское Шапсуко (ныне Тенгинка) Туапсинского района. После резни армян в 1895 году и особенно Геноцида армян 1915 года, практически все выжившие амшенские армяне переселились на территорию Российской империи.

Со второй половины 19-го века и особенно после окончания Кавказской войны шло заселение территории современного Апшеронского района Амшенскими армянами. Порой, амшенцы селились в покинутых селах адыгов, а те, в свою очередь, брали дома и земли амшенцев в районе Джаник (ныне Турция).

Амшенские армяне более компактно жили в предгорной полосе юго-западной части Майкопского округа, в 1926 году в составе округа был образован Армянский район с центром в селе Елизаветопольском (ныне поселок Шаумян Туапсинского района), к 1928 году в район вошли 68 сел и хуторов с населением 8148 человек, из которых армяне составляли 6026 человек. Армянский район состоял

из следующих сельских советов: Гойтхский, Гунайский, Елизаветопольский, Режетский, Садовый, Черниговский, Кубано-Армянский. В районе имелись национальные школы, велись радиопередачи на армянском языке, выходила армянская газета.

Во время Великой отечественной войны фронт проходил по территории Армянского района, что очень сильно подорвало его экономику. Следует напомнить, что Шаумян-поселок с населением в несколько сотен человек, дал стране сразу трех героев СССР-это единственный в СССР подобный факт. В 1953 году, в связи с упразднением в Краснодарском крае 24 районов, был ликвидирован и Армянский район. Его территория была распределена между Туапсинским и Апшеронским районами, в последний вошли сельские советы Режетский, Черниговский, Кубано-Армянский.

Среди армян, переселившихся после 1915 года, было небольшое число представителей других групп Западных армян-Карские, Эрзерумские, Ванские армяне, потомки которых также живут в Апшеронском районе.

Во второй половине 20-го века в Апшеронский район шло переселение армянского населения из разных районов СССР. Особенно усилился поток после погромов армян в Сумгаите в феврале 1988 года и резни армян в Баку в январе 1990года. Спитакское землетрясение в декабре 1988 года привело к вынужденной миграции армянского населения и несколько десятков семей из зоны бедствия поселились в Апшеронском райо-

не. Развал СССР и последовавшие за ним события в Абхазии, Чечне и других районах также привели к переселению новых групп армян в Апшеронский район. Таким образом, к концу тысячелетия в Апшеронском районе проживало более 12 тысяч армянского населения, большинство из которых являются старожильским.

Нужно также сказать о хемшилах-"хомшечи", которые в 80-х годах 20-го века стали селиться в Апшеронском районе вместе с турками-месхетинцами, через некоторое время амшенские армяне и хемшилы стали осознавать свое историческое и диалектное родство, хотя их и продолжает разделять культура и религия.

В 1988 году после событий в Карабахе, Сумгаите и Баку в Апшеронском районе стала стихийно образовываться армянская организация "Верацунд" (Возрождение), в районе были организованы сборы средств помощи жертвам Спитакского землетрясения, жертвам погромов в Азербайджане.

13 июля 1990 года армяне Апшеронского района одни из первых в Краснодарском крае зарегистрировали армянскую культурно-просветительскую организацию. Ее возглавили сопредседатели Аик Оганесян, Валерий Хастьян и Гурген Маркарян. В последствии общество возглавил Аик Оганесян. Было начато издание газеты "Наири" (издавалась не долго), "община" решала проблемы, возникавшие из-за миграционных процессов и не допустила ни одного серьезного инцидента на этой почве. Организовывался сбор материальных средств для блокадной

Армении и Карабаха.

В 1995 году главой организации был избран Валерий Хастьян, к этому времени обстановка в Армении и Карабахе немного стабилизировалась и стало возможным уделять больше внимания внутренним проблемам армян Апшеронского района, таким как организация курсов обучения армянскому языку,

проведение таких праздничных мероприятий, как 8 марта, 9 мая, Рождество и т.д. Организация провела ряд благотворительных акций для помощи детскому дому, больницам, беженцам и нуждающимся.

Тогда же, актив организации вышел с инициативой о строительстве Армянской Церкви. Было подобрано место для строительства церкви, но из-за финансовых затруднений стройка была заморожена. После того, как уроженец Апшеронского района Валентин Раганиян взял на себя основную часть затрат по строительству церкви, дело сдвинулось с места. 27 октября 2000 года церковь была торжественно освящена и открыта. В строительстве церкви приняли участие многие жители района.

В январе 2003 года Общество "Верацунд" стало Местным отделением Общероссийской общественной организации "Союз Армян России" Апшеронского района. Главой организации был избран Андрей Сарьян. За эти годы при участии организации была закончена газификация церкви, оказана самая большая помощь среди всех армянских организаций Краснодарского края пострадавшим от наводнения жителям Южного федерального округа. Вошло в традицию проведение мероприятий в День памяти жертв Геноцида армян 1915 года и празднование Дня церкви в день св. Георгия.

В 2005 году Местное отделение "САР" Апшеронского района возглавил Ардаваст Тулумджян (на фото). В это время было ор-

ганизовано десять сельских и поселковых отделений организации, численность членов организации достигла ста человек. Открылся постоянный офис, где проводились собрания Совета и прием граждан по различным вопросам. На территории Армянской Церкви был построен павильон для проведения различных мероприятий. К уже вошедшим в традицию мероприятиям добавились День Победы (участие в шествии и возложении венков к Вечному Огню), 28 мая-День Первой Республики Армении, в августе "Вардавар"-празднование Преображения Господня. В Хадзыженском отделении на Крещение традиционно проводится многолюдное празднество "Аледуд", а летом 2006 года было проведено массовое спортивное мероприятие - Игры Доброй Воли, собравшее более 120 участников со всего района. В 2007 году был организован народный танцевальный коллектив "Фуртуна" (Вихрь) в поселке Калинин.

В 2008 году "Хачкавором" Армянской Церкви и главой Церковно-приходской Совета был избран Грант Айрапетян, под патронажем которого началось строительство армянской воскресной школы. 28 декабря 2008 года воскресная школа была торжественно открыта.

В январе 2009 года Грант Айрапетян был избран председателем МО "САР" Апшеронского района. В течение года в организации произошли следующие изменения: начала функционировать Армянская Воскресная школа, где обучается 50 учеников, открылся офис М.О. "САР" на территории армянской церкви, в котором заседает Совет и актив общества. Были пошиты новые костюмы для армянских народных коллективов "Фуртуна" (п. Калинин), "Аракс" (с. Черниговское), "Урарту" (г. Апшеронск).

На высоком уровне проводятся мероприятия приуроченные к национальным, религиозным праздникам и памятным дням. Активно МО "САР" участвует и в праздничных мероприятиях районного масштаба: дне пограничника, дне района и города и т. д.

В Краснодаре увидел свет первый номер "Еркрамас хаерен"

В Краснодаре увидел свет первый номер новой газеты, издающейся полностью на армянском языке. Новое издание является очередным совместным проектом газеты армян России "Еркрамас" и сочинской телекомпании "ТВЗВ".

Газета получила название "Еркрамас хаерен". О цели выпуска новой газеты, на пресс-конференции, состоявшейся ранее, говорили главный редактор газеты армян России "Еркрамас" Тигран Тавадян и генеральный директор телекомпании "ТВЗВ" Валерий Торосян. Как ими отмечалось, печатного издания на армянском языке в России нет. В лучшем случае есть двуязычные

(на русском и армянском) издания, которые не вполне удовлетворяют ту часть армянской общины России, которая владеет родным языком. Исходя из этого и был задуман проект издания газеты, рассчитанной исключительно на читающих по-армянски. К этой категории населения относятся как переселившиеся в Россию выходцы из Армении, получившие на Родине армянское образование, так и молодежь, изучающая родной язык в различных образовательных учреждениях, но не имеющая достаточной практики чтения на армянском. Большую потребность в подобном СМИ испытывают и трудовые мигранты из Армении, зачастую попа-

дающие в проблемные ситуации из-за незнания российского законодательства. Издание газеты, в которой на армянском языке будет подаваться необходимая для трудовых мигрантов информация, будет содействовать их лучшей адаптации в новых условиях и безпроблемному возвращению на Родину.

Инициаторы издания "Еркрамас хаерен" будут рады сотрудничеству с представителями Армянства России, пишущими на родном языке и готовыми поддержать новое издание, а также с рекламодателями, от поддержки которых также зависит будущее новой газеты.

АРМЯНЕ НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ

По мере исторического продвижения России на юг, к Каспийскому морю и Кавказу, межэтнические отношения на территории, заселенной множеством разных по вере и культуре народов, складывались непросто. Российское правительство, укрепляя свои позиции, было заинтересовано в увеличении в этом регионе числа лиц, близких религиозно и верно служащих интересам империи. Совсем не случайно лояльность Петра I и Екатерины II к армянам. В свою очередь из-за невыносимого гнета в Турции и Иране армяне стали активно переселяться в расширяющиеся пределы России. Этой теме посвящена книга Бориса ОВАНЕСОВА "Роль армянского населения Российской империи в развитии Северного Кавказа", выпущенная в Ставрополе.

История контактов Армении с народами Северного Кавказа имеет глубокие корни. Так, в могильнике византийского христианского храма в Карачево-Черкесии было найдено кольцо-печатка армянского царя Ашота Ерката (X век). По сведениям автора, в XII веке на Северном Кавказе имелись храмы, выстроенные армянскими мастерами. Однако массовое переселение армян в эти края датируется серединой XVIII века. В книге Б.Ованесова с использованием богатых архивных материалов рассказывается об основных армянскими городах и селах: г.Святого Креста (ныне Буденновск), Армавир, село Эдессия. Примечательно, что в Эдессии, основанной в 1804 году карабахскими армянами по грамоте Павла I, мононациональный состав села сохранился не только в советский период, но и до настоящего времени. Правда, язык сельчанами утерян, а вера - нет.

В книге приведены интересные сведения из истории армянских колоний Кизляра, Моз-

дока, Дербента, Владикавказа, Грозного, Ставрополя и других поселений. В многонациональной среде армяне проявили се-

ма-не учебник истории, скажут некоторые.

Развернемся от рекламы к водопроводу. Вспомним, что во-

бя самыми надежными сторонниками устремлений царского правительства, способствуя развитию торговли, сельского хозяйства, промышленности. К примеру, "Общество Ахвердовых и К" было самым крупным по добыче нефти в Грозном. Основанный армянами Армавир на рубеже XIX-XX веков по численности населения не уступал губернскому городу Ставрополю (около 60 тыс. чел.). Читателю, а особенно домохозяйкам будет интересна архивная цитата об экономике Армавира: "Крупные маслобойные заводы принадлежали персидскоподанным братьям Бабаевым, Унанновым, Аведовым, действовали также маслобойня персидского армянина П. С. Агабекова и кизлярского жителя И. Л. Свешникова, мыловаренный завод "Ахтамар" и т.д. Я сократил цитату, в которой перечисляются и другие армяне. Выделил фамилию Аведова, героя российского рекламного ролика о подсолнечном масле. Жаль только, что о происхождении не упоминают... Впрочем, рекла-

дпровод в Ставрополь в 1840 году провел за свой счет почетный гражданин Тифлиса и Ставрополя Гавриил Иванович Тамамшев - купец первой гильдии армянского происхождения. Еще один крупнейший армянский предприниматель Макар Попов основал в Ставрополе частный банкирский дом "Макар Попов и К" - первый на Северном Кавказе. Род Попо-

вых был щедр на благотворительные акции. У них был семейный склеп в ограде армянской церкви. Но пришла народная власть и стерла с лица земли не только армянскую церковь, но и кладбище. На этом месте возвели здание Октябрьского райкома КПСС.

Кстати, о церкви. Автор не обходит острые углы, напоминая о гонениях на Армянскую Церковь и школы в начале XX века. По представлению министра внутренних дел в Комитете министров Российской империи были рассмотрены изменения порядка управления имуществом Армянской Церкви, на котором за секуляризацию высказались 5 министров и против - 12. Однако 12 июня 1903 года Николай II утвердил резолюцию: "Согласен с мнением 5 министров". Как отмечает историк В. Г. Тунян, "...Эчми-

меньшинства и волей самодержца России".

Здесь стоит подчеркнуть еще один нюанс в ранней деятельности последнего российского самодержца. По поводу кровавых событий в Сасуне в 1894 году, когда слово императора могло многое изменить в судьбе западных армян, Николай II написал 3 декабря: "В чужой монастырь со своим уставом не идут" (материал из ЦГА Республики Северная Осетия-Алания).

В августе 1905 года царю пришлось отменить пресловутый указ от 12 июня 1903 года. Это произошло не по доброй императорской воле. Еще цитата: "Казаки и чиновники осаждали армянские церкви как крепости, которые с большим трудом удалось очистить от армян... Каждую пядь церковных земель армяне защищали, проливая кровь. Однако сила все же была не на их стороне, правительственные войска одолели". Читаешь и поражаешься государственной "мудрости" христианского монарха, который, начав с Ходынки, завершил свои дни Ипатьевским домом, попутно угробив миллионы людей разных национальностей.

Среди армян Северного Кавказа был известен не только маслобойщик Аведов. Отсюда и корни армян Тарасовых, давших французского классика Анри Труайя, во Владикавказе родились выдающийся режиссер Евгений Вахтангов, певец Павел Лисициан, из Кизляра - близкий друг и соратник Ленина Исаак Лалаянц, из Ставрополя - библиотечкарь Ленина и Крупской Шушаник Манучарьянц.

Борис Ованесов рассказывает о роли армян в развитии Северного Кавказа до 1917 года. Дальнейший период, включая новейшие времена, - тема отдельных глубоких изысканий, ожидающая своих исследователей.

АЛЕКСАНДР ТОВМАСЯН

В Майкопе в 2011 году начнут строить Центр армянской культуры

Региональное отделение Союза армян России (САР) нашло спонсоров и меценатов, готовых вложить средства в строительство со следующего года Центра армянской культуры в Майкопе.

"Идея строительства культурного центра в Майкопе возникла давно, но из-за нехватки финансов ее реализация постоянно откладывалась. Надеясь, что при поддержке спонсоров наши задумки будут реализованы", - отметил председатель регионального отделения Союза армян России Парнак Кукулян.

По его словам, проект предусматривает возведение Центра на участке, где сейчас размещен крестильный храм Сурб Арутюн Армянской апостольской церкви в западной части Майкопа. Там должны появиться здания воскресной школы, конференц-зал, подсобные помещения, а сам храмовый комплекс будет достраиваться и расширяться.

Кукулян также уточнил, что в уходящем году региональное отделение САР в Адыгее активизировало свою работу. Так, при майкопской средней школе №9 открылись воскресные курсы по изучению армянского языка, в городе появился ансамбль армянского танца "Наири", а ансамбль "Еразанк" из СДК х. Пролетарского Майкопского района недавно стал призером фестиваля в Сочи, активно гастролирует по населенным пунктам, где компактно живут армяне.

"Укрепились связи с родственными организациями Краснодарского края. Большой объем работы у нас занимает поддержка тех соотечественников, которые прибыли в Адыгею на постоянное жительство, работаем в тесном контакте с Федеральной миграционной службой", - отметил П. Кукулян

В Крыму создали комиссию по противодействию проявлениям ксенофобии и хотят построить

«Дом Дружбы»

В Крыму создана комиссия по противодействию проявлениям ксенофобии, своевременному выявлению случаев национальной и религиозной вражды. Об этом Крымскому информационному агентству сообщила член комиссии, региональный представитель Юга Украины и Молдовы ВЖО «Проект Кешер» Алина Верховская.

По ее словам, решение о создании комиссии было принято в ходе «круглого стола» на тему: «Толерантность: Взаимопонимание. Взаимоуважение. Взаимобогащение» в Симферополе 23 декабря.

Алина Верховская рассказала, что целью комиссии является оперативное реагирование на проявления экстремистских выступлений в регионе. При этом в состав комиссии также вошли: председатель Объединения Межнационального Согласия, первый заместитель Постоян-

ного Представителя Президента Украины в АРК Владимир Казарин, заместитель председателя Объединения Межнационального Согласия, член Союза журналистов Рагим Гумбатов, председатель лиги «Майрик» армянских женщин Карине Асланян.

Алина Верховская уточнила, что в ходе мероприятия было принято решение обратиться с открытым письмом к Совету министров АРК и попросить сохранить Республиканский комитет АРК по делам межнациональных отношений и депортированных граждан.

Кроме того, члены комиссии намерены инициировать цикл передач «Крым многонациональный» и предложить исполнительному комитету Симферопольского городского совета создать «Дом Дружбы».

«Крымское информационное агентство»

«Ձայն համշենականի» 2010թ. N3-4-ում տպագրել էինք Հայաստանի «Համշեն» հայրենակցական-բարեգործական հ/կ խորհրդի անդամ տիկին Վարդուհի Խաչիկյանի (1935-2009) իր մոր պատիվը՝ 1835թ. Օրդուում ծնված Մինաս Յանուկյանից Աբխազիայի Մաշաբա գյուղում 1960-ական թթ. լսած հեքիաթներից մեկը՝ «Մաշտուն օր էլ տառնա...»: Այս համարում տպագրում ենք տիկին Վարդուհու գրառած մյուս հեքիաթը՝ «Մինասը»: Այն մեր խնդրանքով գիտական ուղղագրության է վերածել և թարգմանել «Համշեն» հ/կ փոխնախագահ, երևանի N 3 դպրոցի տնօրեն, ծնունդով Աբխազիայի Ծեբելդա գյուղից պարոն Սահակ Լևոնյանը, որը «Ձայն համշենականի» հիմնադրման օրվանից մեզ մշտապես աջակցում է Համշենի բարեգործական միության հրատարակելիս, ուստի օգտվելով առիթից նրան ենք հայտնում մեր խորին շնորհակալությունը:

ՍԵՐՊԵՅ ՎԱՐԴՈՒՅԱՆ

ՄԻՆԱՍԸ

ալի էգոն աստիս տա. «Երգու դուրբոն ընօղ էլյը, օ՞րի չարիկ»:
 Մաշտուն գեշտա օճխարմը նալ կընա գու, դոնին դուրբոնը գընին, փայ գընին, յեղ կուկոն:
 Եպեյնը սըրա յօր գօնծնի նա, գընիգը դէսնու գու յօր, ինծիմը փեղը մեծընա գու, քօկնա գու, չաշտիմը գըլի. մաշտուն գասա.
 - Դօ, Վաշտուն, կիդիստա յես դըղա օնօղ յիմ:
 Մաշտուն փյո նեղվի գու քեճ էգած դեղըն, նահրա գու բար խաղուշ, մընի ատուշ, չիդո՞ ալ ինձ ընա, չի հավդալ լըսածին, պայսը ծընօվ կօռա գու.
 - Աստըծուս օնինին մեռնին:
 Աղ օրվօնըն մաշտուն ըմըն սըրա գեշտա խաճը, ծուկըճը գընա, մուս կօլա գու, թետվծած դուկը կուկա:
 Կիշերնը նալ գընեճը ցավերը պըռնին գու, մաշտուն գեշտա, դըղա պալուլօղ մօն կօռա գու, հընու հընճուկ լուս ծընվին գու էրգու մօն. մեզը՞ խաս-բետկը, արօխճ, միգալը՞ գայիֆ, գավա-լիգ, ծընվընուն վար ըռօնծ օտկ: Արօխճ դըղին օնունը տընին գու Առտին, միգալինը՞ Մինաս:
 Վաշտունն ու Լուսխատունը հըմ ուրախ էյնը, հըմ ալ՝ դըխուր: Առտինը մեծընար գու օրաօր, թեզըն նահրիծ խօրատուշ, մօն էգուշ, պըզուշ, դըղօծը հեղը խաղուշ, Մինասը՞ գայիֆ-գայիֆ, լավ չէր ուղի, ուշ խօրատուշ նահրիծ, քալիլ չէրգարի: Վաշտունն ու Լուսխատունը օրափրի-գուն հազ գընեյնը Մինասին, գօնտեյնը մօն պերեյնը գու: Մինասն ալ շաղ խելածի էր, ինձ ասեյնը, լըսեր գու, մըտկին բախեր գու:
 Առտինը դէսներ գու յօր, ախպօրը շաղ հազ գընին, ալլայը լավ պօները անու գուղըծընին, մօն պերին գու, խաճը դօնին գու, նախանծվի գու. ուր վըրըն աշօղ չիկար: Ինկն ալ ուրիմը պայսը բախեր գու. օյլայա՞ ինճկան ալ աղու աշէկ նա, չիգարի քալիլ, խաղալ:
 Առտինը օրըն հօյն ու մօրը գասա տա.
 - Օ՞րի բախած ունէկ Մինասին, նա քալա գու, նա խաղա գու, նա յալ գայնա պօնիլ: Դարէկ հէկիմատին դըվէկ, հուն ալ գինա տուկա, աշին տուկա. ինճկան մէնկ աշիծակ, հէրիկ ա:
 Զօնիմը սըրա գօնծնի, ալի գասա, ամա Վաշտունն ու Լուսխատունը չէյնը ուզիլ լըսուշ: Ըմըն սըրա գասեյնը.
 - Մինասը մի դօնը շընլուղն ա, մէնկ անու շաղ հազ գընին, ան միր հեղը աբաօղ ա անկան սըրա, քօնի մէնկ գօնկ:
 Աղ օրվօնըն դօնը նեղը նահրա գու խօսկ-խօրատունը Առտինին հընու հօյն ու մօրը մեճ:
 Առտինը ըմըն սըրա Մինասին քըկըստա գու, հընտա՞ քու հու-մար ինճի հազ ընիլ չին: Մինասը

Վախտին գըլլին մաշտուն նու գընիգըն. մաշտուն օնունը Վաշտուն էր, գընեճը՝ Լուսխատուն: Անկան իրար հազ գընեյնը հընոր, մեգիեղ գեշտայնը պօնուշ, մեգիեղ ալ կուկայնը:
 Աղսօյ աբաօն էպեյնը նա, օրըն նալ մաշտուն գընեճը գասա տա.
 - Բա գընիգ, մէնկ առտուկ գօնծ-գօնծ գեխտայնօնկ, մեգի ուրախծընօղը, էխտայնուտին-նուս թասնը ճուղ դըվօղ չիկն օն-նալ, ինճիմը միտկ ընիկն:
 Օրըն գընիգը մաշտուն գասա տա.
 - Հայրի էշտօնկ խաճը, ծուկըն ընինկ աստըծուն, բալկի մեգի յալ դըղընը դա:
 Մաշտուն լըսա գու գընեճը. էր-գուսով նահրին գու խաճը էշտուշ, ծուկըն ընուշ, խընտըրվուշ աստըծնա յօր, դըղընը պաշխա ուրիմծ:
 Գօնծնի քօնիմը օնիս նա, գընիգը նեյգին դէսնու գու՝ ինճպէս էրգու հրէշտագնի կուկօն նըստին գու մաշտ ու գընեճ ուտերուն, լիգու գառնուն, գասին տա. «Կընածօկ, էրգու օճխար գըղեծէկ, դուրբոն արէկ հընօր, աստված ալ ծիր ուզածը ընա»:
 Կիշերվօն նեյգըն գընիգը գայտի գու, մաշտուն դիռտմա գու.
 - Դօ, գայտա, լսա տա, նեյգիս ինձ դէսած ունին:
 - Բա, ի՞նճ դէսար, գընիգ, բաղմա:
 Գընիգը ալլայը բաղմա գու մաշտուն:
 Մաշտուն փյո նեղվի գու, ալ գընեճը ասիլ չի, լուսը դահա չըպածվելու՝ գեշտա կըղնու գու չօքօնուն, կընա գու մեգ օճխարմը՝ դօծ, կուկա դուկը, գասա.
 - Գընիգ, վիր յէլ, օճխարը պերած ունին, դօնինկ խաճը, դուրբօն ընինկ:
 Դօնին գու խաճը, ծուկընը գընին, մուս կօլին գու, աստեղ ալ դուրբօնը փայ գընին ու կուկօն դուկը:
 Գօնծնի իրէկ օր, գընիգը ալի դէսնու գու աղ ներագը. աս սըրին հրէշտագնի գասին տա. «Օ՞րի մեճը դուրբօն արիկ, կընծէկ, մեճը նալ արէկ»:
 Գընիգը մաշտուն գայտեճընա գու.
 - Դօ,- գասա,- հրէշտագնին

խելածի էր, ինճիգ ասիլ, ջուղաբ դալ չէր: Գասեր.
 - Մայս, հայս քեզի յալ շաղ հազ գընին, ամա քօնիյօր յես քալիլ չիճգարի, ինճի մէխընօն գու: Վաշտունն ու Լուսխատունը կարար գընին էշտուշ խաճը, ամա էշտուշ-էգուշը էրգու օր քաշէր գու. շաղ գօր էր:
 էշտալնին Առտինին թամբաի գընին օր, դընըն տուս էլլա հեճ, ախպօրը աշա՞ հընճուկ ուրիմծ էգուշը:
 Մայն ու հարը գեշտուն նա, Առտինը Մինասին գասա.
 - Հայրի քեզի իշուն վըրըն նըստըծընին, քիճմը մօն պերին, իրիգընծու կուկօնկ:
 Մինասը ըրագի գըլլի:
 Առտինը Մինասին տընա գու իշուն վըրըն, դօնի գու մօն պերուշ: Գեշտուն-գեշտուն շաղ տա քիճ, Մինասը Առտինին գասա տա.
 - Աս շաղ հեղծակ դընըն, յեղ էշտունկ:
 Ան ալ գասա տա.
 - Շաղ չի օնծնիլ, դօնը գըլլինկ:
 Քիճմընալ օր գեշտուն նա, դէսնուն գու՝ հասած ինճըղած-կինը քօվը: Մեճընալ ուրիմծ մօղ-գընա գու էխտայր մաշտունը: Խնտըրվի գու յօր, էշը ուրիմը դօն. ճըվալըն ալուրը դօնի դուկը, էշը յեղ պերա գու, դեղը ալուր գուղա:
 Առտինը Մինասին գընճըծը-նա իշուն վըրայնը, նըստըծընա գու խօղուն վըրըն, էշը գուղա աղ մաշտուն:
 Մաշտուն ուր ալուրը պառծընա գու իշուն, գեշտա ուղ դուկը:
 Առտինը Մինասին գասա տա. «Աշիմ՞ իսա պօլէյս ինճ գա - չիկա»: Գեշտա. ան էշտուշն էր, գեշտա յու չի կալ:
 Մինասը բեղ գընա, բեղ, Առտինը չի կալ, էշը դօնօղ մաշտուն ալ չի կալ:
 Նահրըվի գու վըրայիգը: Մինասը գօրօվ - մօրօվ սըղվալըն մըղնու գու չօռտին դագը, հընօր թատկի հեճ: Յէպօր մըտնի գու, ճըղածըն փագվի գու, ալ մաշտ չի մընալ, վախա գու. կուկօն կալէրը, գուղին ուրիմը: Աղսօյ միտկ ընէլըն՝ աճվին փագվին գու, քուն գըլլի:
 Կիշերվօն գեպին մեճընալ լըսա գու էրգու մաշտուն ծըն: Խօրատուլըն կուկօն, գաշին՝ ճըղած-քը փագված ա, վըրըն ալ փագը տըրված, գօրաճի փագը, մըղնուն գու նե: Լաֆ-մաֆ ընէլնին ընգեղը ընգեղեճը գասա տա.
 - Վո՞ւմ բիղու յա յօր, յես աբա՞ն, գընիգըն էրգու դըղօծմէրօվ դօնը մեջարիծօն, յես ալ խսօյ մօն կուկօն սալախօնի բե: Միգալ ընգեյն ալ գասա տա.
 - Տուն միտկ ընուշի դեղ չու-նիս:
 - Զա, - գասա, - յես գընիգ - դավշաղ թողած ունին օր, պօնիմ, փարա առնուն, ամա ծեղվիս բարաբ դուկը գեշտուն:
 Ընգեղը գասա տա.
 - Դօ, տուն միտկ ընիլ մի, դուկն օյ լուսալ նա, իմ օնըծած հարըստուտինս դարած բախած ունին մաղարին մօղը՝ քարին դագը, ինճի յալ հէրիկ ա, քեզի յալ:
 Ասսօյ խօրատուլըն (նաճարած, քիտ-քիտ ըղած էյնը) աճվին փագվին գու, քուն գըլլին: Մեճընալ ֆուխարա ընգեղը միտկը գընա յօր, ինճիմը ընա՞ ալլայը օնընծածը ուրիմը մընա: Վիր էլ-էլը ընգեղեճը կըլօրա գու ծեղը, ամա կըլօրեղ ուղ դագի դախտագն ալ գըլըրվի ընգեղեճը հեղը, ինկն ալ էղվօնծ կըլի. էր-գուկն ալ խըխտին գու:

Մինասը աս ալլայը լըսա գու, վախտուշըն ալ քունը դօնիլ չի:
 Ավընծու ճըղածկին դէրը կուկա, դէսնու գու՝ տուրը պած ա: Մըղնու գու նե. դախտագն ալ չիկա: Քընտին դագ քըֆրա գու, ամա ալ ֆայրա չունի:
 Քիճմըն յետը կուկա էշը դօնօղ մաշտուն իշուն հեղ, Մինասը տուս էլլա չօռտին դագըն, մաշտուն կայծընա գու.
 - Վօ՞յղէս ա ախպայր:
 Գասա.
 - Հիդիմ, ինճի թողալ հօզ, կընած, ամա ներ կընած, չիդիմ:
 Եպեյնը բեղ գընին, դէսնուն գու՝ ուվէկ կալ չի նա, մաշտուն գասա.
 - Դօ, մօն, հայրի էշտունկ դուկն. ուվէկ չիկա, յես մըննագ իմ. բասապալու օրըն չա օրըն կուկօն, քեզի կըղնուն գու:
 Մաշտուն Մինասին տընա գու իշուն վըրըն, դօնի գու դուկը:
 Վաշտունն ու Լուսխատունը յեպօր յեղ կուկօն, դէսնուն գու՝ Մինասը չիկա, վայրըլին գու, պօնծին գու: Մեճը նաա գեշտուն, մեճը՝ նըն, կըլնին սար ու ծեր, մօն կուկօն. վուն հայծընին գու, գա-սին՝ չիդիմ. չիճգարի կըղնուլ, յեղ կուկօն:
 Աղ օրվօնըն մաշտ ու գընիգ հօնկչիլ չին, քուն չունին. աճվը-նուն թապօղ այրըստունկնին ալ գըղեղի չին:
 Մինասը մաշտուն նահրա գու հազ ընուշ. գասա «հայրի»: Աղ մաշտուն շաղ պօնուգ էր. ալվըն-ծու գեշտար այրը, իրիգընծու կուկար: Մինասն ալ սըղվալօվ դուկը գիտկեր, գըրագը կօլեր գու, հաճ գեղեղ: Մաշտուն օյ դուկը մըղնի գու, աղ դէսներ գու:
 Օրըն նալ հարը դախտկին դագը թակալ տընա գու, հընօր Մինասին հուսար դօլայ ըլլի ժաճուլ:
 Մինասը յեպօր քիճմը նալ մե-ծընա գու նա, հարը դէսնու գու յօր շաղ խելածի յա, դօնի գու մակտաբ: Դըղըն աճիլ ալ շաղ լավ սօրվի գու. մեգ դարուն բաշ գընա էրգու տասարան: Հարը դէսնու գու դըղին շընօրկը, խել-կը, միտկը գընա՞ ինճպէս ընա յօր, դըղըն ալի սօրվի, ամա փա-րա չունէր:
 Իրիգունըն հարը գասա.
 - Սօնճըս, արի իսա լագըր ծախիկն, քեզի սօրվուշի դօն:
 - Հայրի,- գասա Մինասը, - ին-ծի գա՞ննաս դօնիլ մաղարըն:
 - Օ՞րի, - գասա հարը:
 - Էշտունկ, կօնկ նա, լագըր ծախիկն կու:
 - Հալբատ դօնին գու, մօն-ճըս,- գասա հայն ու էկսի օրը գեշտուն:
 Օխտը օր ասէլը հասնին գու մաղարա. հօնկչին գու:
 - Հայրի, կընա, էրգու էրգըն փաղ կիր, պիր հուգա,- գասա դը-ղըն:
 Հարը պերա գու: Նահրին գու մաղարին յօնը տըրված քարը ժաճուլ:
 Ժաճել- ժաճելը քարը քիճմը նըն ժաճի գու: Դէսնուն գու՝ դագը թաղված ա սըղնուգըն: Դած գընին օր՝ ինճ. լիկը օսկի փարա: Մինասը գասա.
 - Ինճկան գայնաս դօնիլ, առ, մընծածին վըրըն ծածգիկն ու էշտունկ:
 Զօնիմը օր յետը հարը դըղին գառնու գեշտա, շաղ շահայնի մօն կուկա, հընօյ դըղին օղվին շընին: Սօն կալ-կալը կըղնու գու մեգ հէկիմը, շաղ մեճ փարա գու-դա, հնօր լավ շընա:
 Օմիսըն չօնծած՝ դըղըն գօն-ծած-գօնծած քալէլըն մօն կուկա: Հարը դըղուն գառնու կուկա մեճ շահարմը, գառնու դունըն՝ ագը-

րօվ, բախծօվ, յօնիկը ալլայը վառտ ու ծաղիգ. բախծին նեն ալ մօն կուկօն հազարան բըլբ-լունին: Բահա գու այլուկծինը նալ օր, ուրիմծ աշա:
 Դըղին գուղա ալի մակտաբ. բաշ ըղածըն յետկն ալ դըրգա գու սօրվուշ հէկիմունին:
 Մինասը հէկիմունին սօվ-րուշը բաշ ըղածըն յետը նահրա գու պօնուշ: Անու ալլայը հազ գը-նին. ուվէկու խատըն էլլիլ չէր, վէկ կուկար ուր մօղը, ալլայնուն լավօրընը գու: Շաղ չօնծած՝ անու օնունը կէլլա, ըմըն դեղ անու օնունը գուղօն: Անկան հի-վընդին կուկօն ուր մօղն օր, սը-րա չի կըղնուլ հօնկչուշի:
 Վաշտունը սուկ ընէլօվ, վա-լըլէլօվ մեճի գու: Առտինն ալ թամպալին մեճն էր. նա պօնիր գու, նա յալ կուկեր պօնուշ յա սօրվուշ. անջա հօյն ու մօրը պօ-նածը գուղեր, մօն կուկար:
 Վաշտունին մեռածըն յետը ըղածը գուղա բաշ գընա, շաղ ֆուխարընա գու: Աղ սըրին ալ հիշա գու ուր ախպօրը՝ Մինասին: Ի՞նճպէս անու թողալ խօ-րուն վըրըն ու ինճը յեղ էգալ. կիշէյն ալ լավ քուն ըղալ: Ինկ-նուրիմը գասա. «Անու ասլա կա-լէրը գերօն»:
 Գօնծնի ալի էպեյնը սըրա, մե-մընալ՝ հիվընդնա գու: Ինճկան հէկիմ գար, կուկօն գաշին, ինճիգ հասկըննալ չին: Լըսին գու հը-նօր, ֆիլօն-ֆալօն դեղըն հէկիմ-մը գա, լավ բետկըծընա գու: Ժող-վըվին գու, կարար գընին դօնուշ աղ հէկիմին մօղը:
 Յէպօր մըղնուն գու հէկիմին մօղը, Առտինը համանի ջօնճա գու ախպօրը, կըլնի օղվին, վայա գու: «Յէս,- գասա,- յեղ էգա, ամա քեզի չայծի կըղնուլ, մերա ինճի, ախպայս, ալ ուվէկ չունին. հայս մեռալ, մայս ալ լավ չի դէսնու: Յես ալ խսօյ հիվօնը իմ, նա գը-նիգ ունին, նա յալ դըղա»:
 Դարի, խելածի Մինասը ախ-պօյն ու մօրը լավօրնա գու, գու-դա փարա. կընա, աբա, ինճպէս կուկա: Անա մարը Առտինին հեղ չի էշտալ:
 Դարիմը չօնծած՝ Մինասին հօյնուն մեճի գու: Դըղըն մեճ թաղուն գընա, վըրըն ալ քար քաշա գու:
 Մարը օրըն գասա.
 - Դըղա, ուժ մեճըծած իս, արի գարկըվա, դուն-դեղ ըղի:
 Գեշտուն ֆուխարա, չօնընվեր խելօլ ախճիգըն պերին գու, օնու-նը՝ Աստիսի: Յօտը օր, յօտը կիշ-եր հայսնիկ գընին: Ախճիգը խըն-դայ նա, էրեսնուն վառտ պուսներ գու, վայէ նա, մարկարիղ թապիր գու, քալէ նա, օտկին դագ ծա-ղիգ պուսներ գու. ասսօյ էր միր հայս Աստիսիգը:
 Աս ախճիգը գօննա յօտը դը-դա, էրգու ախճիգ: Գաբին քե-լին նե:
 Անիր հասօն ուրիմծ մուրա-զին, տունկ ալ հաս-նէկ ծիր մուրա-զին:
 Հավածըն իրէկ խընծեր ընգալ: Մեզը՝ լըսօղին, մե-զը՝ բաղմօ-ղին, մեզն ալ՝ ալլայը դը-ղօծը:
 Զանիկ-Օրդուի խոսվածքի յուրահատուկ ա ծայնավորը տպագրել ենք թավ ա տառով:

ՄԻՆԱՍԸ

Ժամանակին լինում են մի մարդ ու կին. մարդու անունը Վաշտոն էր, կնոջ անունը՝ Լուսինա:

Այնքան էին իրար սիրում, որ միասին էին գնում աշխատելու, միասին էլ գալիս էին:

Այդպես բավական ժամանակ ապրելուց հետո՝ մի օր էլ մարդը կնոջն ասում է.

«Մյ կնիկ, մենք արդեն կամաց-կամաց ծերանում ենք, մեզ ուրախացնող, ծերության տարիներին մի թաս ջուր տվող չենք ունենա, մի բան մտածենք:

Մի օր կինը մարդուն ասում է.

«Արի գնանք եկեղեցի, աղոթենք Աստծուն, կարող է մեզ էլ մի երեխա տա:

Մարդը համաձայնում է կնոջ ասածին. երկուսով սկսում են եկեղեցի գնալ, աղոթել, խնդրել Աստծուն, որ մի երեխա նվիրի իրենց:

Որ անցնում է մի քանի ամիս, կինը երազում տեսնում է՝ ինչպես երկու հրեշտակներ գալիս նստում են մարդու և կնոջ ուսերին, լեզու են առնում, ասում.

«Գնացեք, երկու ոչխար մորթեցեք, մատաղ արեք, որ Աստված էլ ձեր ուզածն անի»:

Գիշերվա երազից կինը զարթոնում է, մարդուն բորբում է.

«Տո, զարթո՞ւր, լսիր, թե երազումս ինչ են տեսել:

«Ի՞նչ են տեսել, ա՞յ կնիկ, պատմիր: Կինը ամեն ինչ պատմում է մարդուն:

Մարդը վեր է թռչում, էլ կնոջը չի ասում, լույսը դեռ չբացված՝ գնում գտնում է չորանների, գնում է մի ոչխար՝

խոյ, գալիս տուն, ասում է.

«Կնիկ, վեր կաց, ոչխարը բերել են, տանենք եկեղեցի, մատաղ անենք:

Տանում են եկեղեցի, աղոթում են, մոմ են վառում, այդտեղ էլ մատաղը բաժանում են ու գալիս տուն:

Անցնում է երեք օր, կինը էլի տեսնում է նույն երազը. այս անգամ հրեշտակներն ասում են.

«Ինչու՞ մեկը մատաղ արեցիք, գնացեք մի հատ էլ արեք»:

Կինը մարդուն արթնացնում է.

«Տո, ասում է, իրեշտակները էլի եկան, ասացին. «Երկուսը մատաղ պիտի անեիք, ինչու՞ չարեցիք»:

Մարդը գնում, մի ոչխար էլ է գնում, տանում մատաղն անում են, բաժանում, հետ գալիս:

Բավական ժամանակ որ անցնում է, կինը տեսնում է, որ փորը ինչ-որ մեծանում է, ինքը գիրանում է, մի տեսակ է լինում. մարդուն ասում է.

«Տո, Վաշտոն, ոնց որ ես երեխա եմ ունենալու:

Մարդը վեր է թռչում թիկն տված տեղից, սկսում է պար գալ, մանի ասել, չի իմանում՝ ինչ անի, չի հավատում լսածին, բարձր ծայրով գոռում է.

«Մեռնեմ իմ Աստծու անունին:

Այդ օրվանից մարդը միշտ գնում է եկեղեցի, աղոթում է, մոմ է վառում, թեթևացած տուն է գալիս:

Մի գիշեր էլ կնոջ ցավերը բռնում են, մարդը գնում տատներ է կանչում, և մինչև լուսաբաց ծնվում են երկու տղաներ. մեկը՝ լավ, առողջ, մյուսը՝ նիհար, խեղճ, ծնկներից ներքև առանց ոտքերի: Առողջ երեխայի անունը դնում են Առտին, մյուսինը՝ Մինաս:

Վաշտոնն ու Լուսինատունը և ուրախ էին, և տխուր: Առտինը մեծանում էր օրեցօր, շուտ սկսեց խոսել, ման գալ, վազել, երեխաների հետ խաղալ, Մինասը՝ նիհար-նիհար, լավ չէր ուտում, ուշ սկսեց խոսել, քայլել չէր կարողանում: Վաշտոնն ու Լուսինատունը առավոտից իրիկուն սիրում էին Մինասին, գրկում ման էին տալիս: Մինասն էլ շատ խելացի էր, ինչ ասում էին, լսում էր, հիշում:

Առտինը տեսնում էր, որ եղբորը շատ են սիրում, բոլոր լավ բաները նրան են տալիս ուտելու, ման են տալիս, եկեղեցի են տանում, նախանձում է. իր վրա նայող

չկար: Ինքն էլ իրեն բարձր էր պահում. իբր թե՛ ինչքան էլ որ դրան խնամեք, չի կարող քայլել, խաղալ:

Առտինը մի օր հորն ու մորը ասում է.

«Ինչու՞ եք պահել Մինասին, ոչ քայլում է, ոչ խաղում, ոչ էլ կարող է աշխատել: Տարեք իշխանություններին տվեք, այնտեղ էլ թող մնա, թող խնամեն, ինչքան մենք խնամեցինք, հերիք է:

Որոշ ժամանակ է անցնում, էլի է ասում, բայց Վաշտոնն ու Լուսինատունը չէին ուզում լսել: Միշտ ասում էին.

«Մինասը մեր տան ուրախությունն է, մենք նրան շատ ենք սիրում, նա մեզ հետ պիտի ապրի, քանի մենք կանք:

Այդ օրվանից տանը սկսվում են խտասկությունները Առտինի և հոր ու մոր միջև:

Առտինը Մինասին միշտ խայթում է, թե քո պատճառով ինձ չեն սիրում: Մինասը խելացի էր, ոչինչ չէր ասում, ոչ մեկին ոչինչ չէր հայտնում: Ասում էր.

«Մայրս, հայրս քեզ էլ են շատ սիրում, բայց քանի որ ես քայլել չեմ կարող, ինձ խղճում են:

Վաշտոնն ու Լուսինատունը որոշում են գնալ եկեղեցի, բայց գնալ-գալը երկու օր էր տևում, շատ դժվար էր:

Գնալիս Առտինին զգուշացնում են, որ տնից դուրս չգա, եղբորը խնամի մինչև իրենց գալը:

Մայրն ու հայրը որ գնում են, Առտինը Մինասին ասում է.

«Արի քեզ էլի վրա նստեցնեն, մի քիչ ման տամ, երեկոյան կգանք:

Մինասը համաձայնում է: Առտինը Մինասին դնում է էլի վրա, տանում է ման տալու: Գնում են գնում շատ թե քիչ, Մինասը Առտինին ասում է.

«Տո՛ւր շատ հեռացանք, հետ գնանք: Նա էլ ասում է.

«Շատ ժամանակ չի անցնի, տանը կլինենք:

Մի քիչ էլ որ գնում են, տեսնում են՝ հասել են մի ջրաղացի մոտ: Մեկ էլ նրանց մոտենում է մի ծեր մարդ: Խնդրում է, որ էլը տան իրեն. մի պարկ պլյուրը տուն տանի, էլը հետ կբերի, փոխարենը այլուր կտա:

Առտինը Մինասին իջեցնում է էլի վրայից, նստեցնում է գետնին, էլը տալիս է այդ մարդուն:

Մարդը իր այլուրը բարձում է էլին, գնում իր տուն:

Առտինը Մինասին ասում է. «Տեսնեմ շուրջբոլորը ինչ կա-չկա»: Գնում է. այն գնալ էր, գնում ու չի գալիս:

Մինասը սպասում է, սպասում, Առտինը չի գալիս, էլը տանող մարդն էլ չի գալիս:

Սկսվում է անձրևը: Մինասը մի կերպ սողալով մտնում է թփի տակ, որ չթրջվի:

Երբ մթնում է, ջրաղացը փակվում է, էլ մարդ չի մնում, վախենում է. գայլերը կգան, իրեն կուտեն: Այդպես մտածելով՝ աչքերը փակվում են, քնում է:

Գիշերվա կեսին մեկ էլ լսում է երկու մարդու ձայն: Խոսելով գալիս են, նայում են՝ ջրաղացը փակվել է, վրան էլ կողպեք է դրված, կողպեքը ջարդում, մտնում են ներս: Զրուցելիս ընկերը ընկերոջը ասում է.

«Ո՞ւմ է պետք, որ ես ապրեմ, կինս երկու երեխաներով խեղճացած տանն է մնացել, ես էլ այսպես ման եմ գալիս անբանի նման:

Մյուս ընկերը ասում է.

«Դու մտածելու բան չունես: - Չէ, ասում է, ես կին, ընտանիք թողել եմ, որ աշխատեմ, փող վաստակեմ, բայց ձեռներս դատարկ տուն եմ գնում:

Ընկերն ասում է.

«Տո, դու մի մտածի, տունս որ վառվեց, իմ ունեցած հարստությունը տարել պահել եմ քարայրի մոտ՝ քարի տակ, ինձ էլ է հերիք, քեզ էլ:

Այսպես գրուցելով (շատ էին հոգնած)՝ աչքերը փակվում են, քնում են: Մեկ էլ աղ-

թատ ընկերը մտածում է, թե մի բան անի՝ անբողջ ունեցվածքը իրեն մնա: Վեր է կենում թե չէ, ընկերոջը գլորում է ձորը, բայց գլորելիս իր տակի տախտակն էլ է գլորվում ընկերոջ հետ, ինքն էլ հետևից է ընկնում. երկուսն էլ խեղդվում են:

Մինասը այս ամենը լսում է, վախից էլ քունը չի տանում:

Առավոտյան ջրաղացի տերը գալիս է, տեսնում՝ դուռը բաց է: Մտնում է ներս. տախտակներն էլ չկան: Քթի տակ հայտնում է, բայց էլ օգուտ չկա:

Մի քիչ հետո գալիս է էլը տանող մարդը էլի հետ, Մինասը դուրս է գալիս թփի տակից, մարդը հարցնում է.

«Որտե՞ղ է եղբայրդ: Ասում է.

«Չգիտեմ, ինձ թողեց այստեղ, գնաց, բայց ուր գնաց, չգիտեմ:

Բավական ժամանակ սպասում են, տեսնում են, որ ոչ մեկը չի գալիս, մարդը ասում է.

«Տո, տղա, արի գնանք իմ տուն. ոչ մեկը չկա, ես մենակ եմ. երևի օրերից մի օր կգան, քեզ կգտնեն:

Մարդը Մինասին դնում է էլի վրա, տանում տուն:

Վաշտոնն ու Լուսինատունը երբ գալիս են, տեսնում՝ Մինասը չկա, լաց են լինում, ողբում են: Այս ու այն կողմ են գնում, ընկնում են սար ու ձոր, փնտրում են. ում հարցնում են, ասում են՝ չգիտենք. չեն կարողանում գտնել, հետ են գալիս:

Այդ օրվանից մարդ ու կին չեն հանգստանում, բուն չեն ունենում. աչքերից թափվող արցունքներն էլ չեն կտրվում:

Մինասը մարդուն սկսում է սիրել. ասում է «հայրիկ»: Այդ մարդը շատ աշխատասեր էր. առավոտյան գնում էր արտ, երեկոյան գալիս: Մինասն էլ սողալով տունը մաքրում էր, կրակը վառում, հաց թխում: Մարդը, որ տուն էր գալիս, այդ ամենը տեսնում էր:

Մի օր էլ հայրը տախտակի տակ անիվ է դնում, որ Մինասի համար հեշտ լինի շարժվելը:

Մինասը երբ մի քիչ էլ է մեծանում, հայրը տեսնում է, որ շատ խելացի է, տանում է դպրոց: Տղան այնտեղ էլ շատ լավ է սովորում. մեկ տարում ավարտում է երկու դասարան: Հայրը տեսնում է տղայի շնորհքը, խելքը, մտածում է՝ ինչպես անի, որ տղան էլի սովորի, բայց փող չունի:

Երեկոյան հայրը ասում է.

«Տղաս, արի այս եգիպտացորենը վաճառենք, քեզ սովորելու տամ:

«Հայրիկ, ասում է Մինասը, ինձ կարո՞ղ ես տանել քարայրը:

«Ինչու՞, ասում է հայրը:

«Որ գնանք, գանք, եգիպտացորենը կվաճառենք:

«Իհարկե կտանեն, տղաս, ասում է հայրը, և հաջորդ օր գնում են:

Յոթ օր անց հասնում են քարայրը. հանգստանում են:

«Հայրիկ, գնա, երկու երկար փայտ գտիր, բեր այստեղ, ասում է տղան:

Հայրը բերում է: Սկսում են քարայրի կողքը դրված քարը շարժել:

Այնքան են շարժում ու շարժում, որ քարը մի քիչ կողքի է շարժվում: Տեսնում են՝ տակը թաղված է մի սնդուկ:

Բաց են անում, որ ինչ. լիքը ոսկի փող: Մինասն ասում է.

«Ինչքան որ կարող ես տանել, վերցրու, մնացածի վրա ծածկենք ու գնանք:

Մի քանի օր հետո հայրը տղային առնում գնում է, շատ քաղաքներ է ման գալիս, որ տղայի ոտքերը սարքեն: Փնտրել-փնտրելով գտնում է մի լավ բժիշկ, շատ մեծ գումար է տալիս, որ լավ սարքեն:

Մի ամիս չանցած՝ տղան կամաց-կամաց կաղալով ման է գալիս: Հայրը տղային առնում գալիս է մի մեծ քաղաք, առնում է մի տուն՝ բակով, այգով, կողքերը լրիվ վարդ ու ծաղիկ, այգու մեջ էլ ման են գալիս հազարան բլբուլները: Պահում է մի հատ էլ ծառա, որ իրենց խնամի:

Տղային էլի տալիս է դպրոց. ավարտելուց հետո էլ ուղարկում է՝ բժշկություն սովորելու:

Մինասը բժշկություն սովորելը ավարտելուց հետո սկսում է աշխատել: Նրան բոլորը սիրում են. ոչ ոքի խնդրանքը չէր մերժում, ով գալիս էր իր մոտ, բոլորին բուժում էր: Շատ չանցած՝ նա հայտնի է դառնում, ամեն տեղ նրա անունն են տալիս: Այնքան հիվանդներ են գալիս նրա մոտ, որ հանգստանալու ժամանակ չի գտնում:

Վաշտոնը սգալով, լացուկոծ անելով մեռնում է: Առտինն էլ ծույլի մեկն էր. ոչ աշխատում էր, ոչ էլ ուզում էր աշխատել կամ սովորել. միայն հոր ու մոր աշխատածն էր ուտում, ման գալիս:

Վաշտոնի մեռնելուց հետո եղածը ուտում վերջացնում է, շատ աղքատանում: Այդ ժամանակ էլ հիշում է իր եղբորը՝ Մինասին: Ինչպե՞ս նրան թողեց գետնի վրա, ու ինքը հետ եկավ. գիշերն էլ լավ քնեց: Ինքնիրեն ասում է. «Նրան հաստատ գայլերը կերան»:

Անցնում է էլի բավական ժամանակ, մեկ էլ հիվանդանում է: Ինչքան բժիշկ կար, գալիս նայում են, ոչինչ չեն հասկանում: Լսում են, որ այսինչ-այնինչ տեղը մի բժիշկ կա, լավ բուժում է: Հավաքվում են, որոշում են տանել այդ բժշկի մոտ:

Երբ որ մտնում են բժշկի մոտ, Առտինն անմիջապես ծանաչում է եղբորը, ընկնում է ոտքերը, լաց է լինում: «Ես, - ասում է, - հետ եկա, բայց քեզ չկարողացա գտնել, ներիր ինձ, եղբայրս, էլ ոչ մեկը չունեն. հայրս մահացավ, մայրս էլ լավ չի տեսնում: Ես էլ այսպես հիվանդ եմ, ոչ կին ունեմ, ոչ էլ երեխա»:

Բարի, խելացի Մինասը եղբորն ու մորը բուժում է, փող է տալիս. գնա, ապրիր, ինչպես ուզում ես: Բայց մայրը Առտինի հետ չի գնում:

Մի տարի չանցած՝ Մինասի խորթ հայրը մահանում է: Տղան մեծ թաղում է անում: Վրան էլ քար է քաշում:

Մայրը մի օր ասում է.

«Տղաս, արդեն մեծացել ես, արի ամուսնացիր, տուն-տեղ դիր:

Գնում են աղքատ, չունևոր, խելոք մի աղջիկ են բերում, անունը՝ Աստղիկ: Յոթ օր, յոթ գիշեր հարսանիք են անում: Աղջիկը որ ծիծաղեր, երեսներին վարդ էր ծաղկում, որ լաց լիներ, մարգարիտ էր թափվում, որ քայլեր, ոտքերի տակ ծաղիկ էր ծլում. այսպիսին էր մեր հարս Աստղիկը:

Այս աղջիկը ունենում է յոթ տղա, երկու աղջիկ: Ապրում են բարօրության մեջ:

Նրանք հասան իրենց մուրազին, դուք էլ հասնեք ձեր մուրազին:

Երկնքից երեք խնձոր ընկավ: Մեկը՝ լողին, մեկը՝ պատմողին, մեկն էլ՝ բոլոր երեխաներին:

Սկզբը՝ 3-րդ էջում:

N12

ՏՐԱՊԵԶՈՆԻ ԱՄՐԱՅՎԱԾ ՇՐՋԱՆԻ ՊԵՏԻ ԳՐԱՍԱՆԸ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏԻՆ ԳՅՈՒՍՏԻՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔՈՂ ԳՏՆՎՈՂ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԸ ԳՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔՈՂ ՎԵՐՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

N 563

Копия

2 августа 1916 г. г. Траpezунд

Полицмейстеру города Траpezунд

По приказанию начальника Траpezундского укрепленного района, предписываю Вам печатать, принять под охрану полиции и составить опись имущества и товаров, находящихся в армянских магазинах, бывших под ведением комитета, организованного генералом Ляховым.

О перевозке названных товаров и об отводе помещений для охраны товаров под склады сделано одновременно с сим распоряжение подпоручику Минцлову и коменданту города.

По исполнении сего предписываю донести.

Подлинное подписал вр. и. д. начальника штаба, военный инженер, подполковник Беляев [подпись] Прапорщик [подпись не разборчива]

С подлинным верно: и. об. полицмейстера г. Траpezунда [подпись не разборчива]

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 7, ք. 23 և շրջ.: Պատճեն: Չեռազիր:

N13

ՏՐԱՊԵԶՈՆԻ ԳՅՈՒՍՏԻՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐՇԱԿ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆԻ ԴԻՍՈՒՄԸ ՏՐԱՊԵԶՈՆԻ ԱՄՐԱՅՎԱԾ ՇՐՋԱՆԻ ՊԵՏԻՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐՍՎԱԵԼՈՒ ԹՈՒՅԼԱՏՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

16 октября 1916 г. Траpezунд

Его Превосходительству господину начальнику Траpezундского укрепленного района

Уполномоченного Кавказского Армянского Благотворительного Общества и Армянского Центрального Комитета - присяжного поверенного Аршака Богдановича Аракелова, проживающего в Траpezунде в доме Армянской Церкви

Прошение

Потрясающие, неслыханные в истории человечества кровавые события, разразившиеся в пределах Турции над христианскими, преимущественно армянами, вызвали глубокую скорбь в сердцах русских армян, единоверцах и зарубежных собратьях их.

Дети, лишенные родителей, женщины, потерявшие мужей, братьев, отцов, вырезанных на их глазах фанатичными турецкими мусульманами, сотни тысяч армян, потерявших свои семьи, свой кров, разоренные до последней нитки и пустившиеся в бегство в пределы Великой человеколюбивой и христианской России, естественно вызывали во всех теплое участливое отношение к трагической судьбе живших в Турции армян. И правительство наше и общественные армянские организации горячо пользовались [помогали] на горе турецких армян и организовали широкую помощь пострадавшим. В числе этих организаций работают не щадя ни сил, ни времени, Кавказское Армянское Благотворительное Общество и состоящий при нем Армянский Центральный Комитет, кои повсюду открывают местные комитеты с стоящими во главе их в звании председателя уполномоченными.

С разрешения бывшего Вашего предместника генерал-майора Ляхова, Кавказским Армянским Благотворительным Обществом был открыт Армянский комитет в Траpezунде для охраны и управления покиннутыми имуществом армян, оказания помощи пострадавшим и собирания сирот. Комитет этот работал под наблюдением и при непосредственном участии уполномоченного Армянского Благотворительного Общества протоирея Тер Месропа Меляна. В начале августа месяца отец Мелян заболел и вынужден был выехать в Тифлис на лечение. После его отъезда приехал в Траpezунд частный поверенный (из писцов) некий Каламкарян, по жалобе которого Комитет был закрыт по распоряжению Вашего Превосходительства.

Насколько жалоба эта была основательной, какие преступления инкриминировались членам Комитета и было ли подробное расследование — до сего времени Армянское Благотворительное Общество на авказе и Центральный Комитет не имеют никаких сведений, но по единодушному показанию бывших членов бывшего Траpezундского Армянского Комитета и председателя отца Меляна, жалобщик Каламкарян ввел местные власти просто в заблуждение, последствием чего явилось закрытие и опечатание дел Комитета.

Смею заверить Ваше Превосходительство, что из личных моих распросов как членов бывшего Комитета, так и председателя отца Меляна по предмету жалобы Каламкаряна ничего противозаконно и несправильного в действиях упраздненного Комитета нельзя было усмотреть.

Ныне Армянское Благотворительное Общество и Центральный Армянский Комитет помощи лицам, пострадавшим от войны, уполномочил меня приехать в Траpezунд, поручено мне образовать новый комитет согласно особой инструкции, при сем прилагаемой, по каковой инструкции действует и само Общество на Кавказе.

А посему я честь имею просить Ваше Превосходительство:

1. Разрешить открыть "Траpezундский Армянский Комитет", состоящий из пяти членов и четырех кандидатов к ним под моим председательством (список членов и кандидатов представляю ниже).

2. Упразднить действующую ныне комиссию под председательством г. Чижевского и

3. Предписать передать все дела, переписку и имущества новому комитету, а также снять все печати, которые были положены на дверях, зданиях и на кассу в момент закрытия прежнего Комитета.

Список членов Комитета: Председатель, присяжный поверенный Аршак Богданович Аракелов, вице-председатель Михрат Эмирян, члены: Аршак Синанян, г-жа Беатриса Днигилян и Гарник Николаян, кандидаты к ним: Манат Чермакян, Ваган Баларян, Нерсес Фундугян и г-жа Араксия Пачаджян.

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 21, ք. 2-3: Պատճեն: Չեռազիր:

[А. Аракелов]

(Շարունակելի)

ԱՐԽԱԶԻԱՅԻ ԳԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

ԳՈՎՅԱՆՆԵՍ ԳՈՎԱԿ

ԱՐՏԱՎԱԶԴ ՍԱՐԵՑՅԱՆ

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐՈՎ

Հայաստանի անկախությանը

ԳՆԶՈՒՅԻՆ ՍՈՒՒՆՈՒՄԻ

ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ

Ողջուն ձեզ, իմ բախտակիցներ, Տերն ենք ազատ մեր արտ ու տան: Գնանք հեղինք սուրբ հողը մեր Արցունքներով երջանկության:

Նա իր աշխատանքում այնքան էր արհեստավարժ, որ, անկասկած, հաստատ կարող էր ճշգրտորեն գուշակել իմ ապագան...

Մեր երազանքն առավ մարմին՝ Բռնենք ճանփան մեզ տուն բերող: Թող մեր աչքերն այրվեն առմիշտ Միայն խինդի արցունքներով:

Բայց այնքան չնչի՛ն էր նրա՝ իմ ապագան ճշգրտորեն գուշակելու համար պահանջած վարձը, որ ես դառնացած ու հիասթափված հեռացա:

Եւ օրհնություն ամենեցուն, Լինեք բարի, վեհ ու ներող: Նայենք իրար աչքով լեցուն՝ երջանկության արցունքներով:

Դառնացած ու հիասթափված իմ ապագայից, քանզի գնչուհին - ես համոզված եմ ցայսօր-հաստատ գիտեր այն ու արժե՛քը նրա:

Բաժակները լցնենք, խմենք Կենացն օրվա մեզ խինդ բերող, Ու ողողենք վշտերը մեր երջանկության արցունքներով:

«Ձայն համշենականում» քանիցս անդրադարձել ենք կրոնափոխ համշենահայերի պատմությանն ու խոսվածքին: Այս անգամ տպագրելով Հովի. Թունանյանի հանրահայտ «Սուտասանը» հեքիաթը, զուգահեռաբար ներկայացնում ենք նաեւ այդ հեքիաթի Համշենի բարբառի խոփայի խոսվածքով մեր բարգձանությունը:

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ

ԳՈՎՅԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՍՈՒՏԱՍԱՆԸ

Լինում է, չի լինում մի թագավոր: Ես թագավորը իր երկրումը հայտնում է. «Ով էնպես սուտ ասի, որ ես ասեմ՝ սուտ է, իմ թագավորության կետը կտամ նրան»:

Գալիս է մի հովիվ: Ասում է.

- Թագավորն ապրած կենա, իմ հերը մի դագանակ ուներ, որ էստեղից մեկնում էր, երկնքում աստղերը խառնում:

- Կպատահի,- պատասխանում է թագավորը:- Իմ պապն էլ մի չիբուխ ուներ. մի ծերը բերանին էր դնում, մյուս ծերը մեկնում, արեգակիցը վառում:

Ստախոսը գլուխը քորելով դուրս է գնում:

Գալիս է մի դերձակ: Ասում է.

- Ներողություն, թագավոր, ես վաղ պիտի գայի, ուշացա: Երեկ շատ անձրև եկավ, կայծակները տրաքեցին, երկինքը պատռվեց, գնացել էի կարկատելու:

- Հա՛, լավ ես արել,- ասում է թագավորը,- բայց լավ չէիր կարկատել, ես առավոտ մի քիչ անձրև թափվեց: Սա էլ է դուրս գնում:

Ներս է մտնում մի աղքատ գյուղացի, կտոր կոճառակին:

- Դու՞ ինչ ես ուզում, այ մարդ,- հարցնում է թագավորը:

- Ինձ մի կոտ ոսկի ես պարտք եկել եմ տանեմ:

- Մի կոտ ոսկի՞,- գարմանում է թագավորը:- Սու՛տ ես ասում, ես քեզ ոսկի չեմ պարտք:

- Թե որ սուտ եմ ասում, թագավորությանդ կետը տուր:

- Հէ՛, չէ՛, ճշմարիտ ես ասում,- խոսքը փոխում է թագավորը:

- Ճշմարիտ եմ ասում՝ մի կոտ ոսկին տուր:

.....

ԽԱՓԵԼՈՒՋԻՆ

Գելլա, էլլի չի մեզ փաղիշահ: Աս փաղիշահն ույնէ աշխարհն գասա. «Վօլ ամօն խափէլուքնն գասա քի, յես աստի քա՛՝ իսա շիդագ չա, անու իմ աշխարիս գէսը դէլօղ ուն»:

Քուկա մեզ հոյիվ մէ: Գասա.

- Փաղիշահն արբի թող, իմ դաղէ մեզ փիր՝ մէ ուներ, գօնգած (գունգած) դաղէ փիօլէ հավային (երզն-քին) աստաղնիյէ խառնի գուր:

- Ամօն ալ գէլլի,- գասա՞՞ փաղիշահ,- իմ բարն ալ մեզ չիբուխ մէ ուներ, մեզ ջօթ պիօնէ (պիանէ) քէնէ գուր, մէգալ ջօթէ աաքազան քօլէ գուր:

Խափէլուքնն քէլօխէ քիլէլօլ թուս քէնա գու (գէլլա):

Մեզ թերզի մէ քուկա: Գասա.

- Փաղիշահ՞, յես առաջ (թեզ) էգօղ է, ուշացա: Էյեզ շաղ չախ էյել, գածգօննիյէ գածգէցին, հավան (երզն-քէ) պարէնէցավ, քէնացի գարզըրուշ:

- Հա՛, սոյ այեր,- գասա փաղիշահ,- համա սոյ գարզըրէցեր օջ, աս աքվան քիչ մէ չախ էյել:

Ան ալ քէնաց:

Մեզ ֆուքարա (ֆուքաա) կյաղացի մէ գօթ օնթինէ դագէ մըրնու գու:

- Թո՛ւն ինչ քուզէս, դա՛ մարթ,- հարցնա գու փաղիշահ:

- Թուն ինձի մեզ գօթ մէ ալթուն դալիք ես, էզի ան դօնուշ:

- Մեզ գօթ մէ ալթուն,- շաշըննա գու փաղիշահ,- շիդագ աստ չէս, յես քեզի ալթուն դալիք չին:

- Շիդագ թա աստ չին, աշխարհիդ գէսը դու:

- Չա՛, չա՛, շիդագ գասս,- ույնէ ասաց խաբարը՞ թարցէնա գու փաղիշահ:

- Շիդագ թա գասին, գօթ մէ ալթունէ դու:

1 Դագանակ՝ բառը դեղնեկ ձևով ունեն, բայց նախընտրում են ասել փիր, այսինքն՝ փիր:

2 Պատասխանել բառը չունեն, ԽՍՀՄ-ում բնակվող կրոնափոխ համշենահայերն օգտագործում էին ռուսերենից փոխառյալ օղվի բառը, իսկ խոփայի գավառի համշենցիներն ասում են քուկա:

3 Ներողություն բառը կամ հոմանիշը չունեն:

4 Թունանյանի բնագրում խոսք բառն է, բայց նրանք խոսք բառը չունեն, ասում են խաբար:

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-քարեգործական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, բն. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեջբերման դեպքում հղումը «Ձայն համշենականին» պարտադիր է: Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից:

«ДЗАЙН АМШЕНАКАН» (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации «АМШЕН» (г. Ереван), Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЫАН. Издаётся с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. «HAMSHEN» Compatriotic-charitable public organization (Yerevan). «DZAYN HAMSHENAKAN». Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org